

JELKA PIŠKURIĆ*

Kazensko poboljševalni dom Ljubljana, 1946–1954

IZVLEČEK

Kazensko poboljševalni zavod/dom Ljubljana je bil ustanovljen leta 1946 in namenjen zlasti prestajanju kazni odvzema prostosti s prisilnim delom. Prostore je dobil na Miklošičevi cesti, v stavbi nekdanjega sodnega zapora. Poleg tega je imel več zunanjih delovišč, kamor je uprava obsojence pošiljala na prisilno delo. Njihovo število je v povojnih letih hitro naraščalo, fizično delo pa je bilo razumljeno kot eno glavnih sredstev prevzgoje. Obsojence so izkoriščali tudi kot poceni delovno silo pri projektih povojne obnove. Prispevek se posveča organizaciji zavoda, bivalnim razmeram obsojencev in različnim načinom za njihovo prevzgojo. Zavod je bil z letom 1954 ukinjen, obsojenci pa premeščeni v druge ustanove za prestajanje kazni.

KLJUČNE BESEDE

KPZ Ljubljana, KPD Ljubljana, 1946–1954, kazenske ustanove, bivalne razmere, prevzgoja obsojencev

ABSTRACT

CORRECTIONAL FACILITY LJUBLJANA, 1946–1954

The Correctional Facility Ljubljana was established in 1946 and primarily intended for serving sentences of deprivation of liberty with forced labour. It was housed in the former judicial prison building on Miklošičeva Street. The institution also had several external work sites where the convicts were sent to perform forced labour. The number of convicts grew rapidly in the post-war years. Manual labour was seen as one of the primary means of their re-education, whereby convicts were exploited as cheap labour in post-war economic recovery projects. The paper also focuses on the organization of the Correctional Facility Ljubljana, the living conditions of convicts, and other forms of re-education work. The institution was abolished in 1954, and the convicts were transferred to other penal institutions.

KEY WORDS

Correctional Facility Ljubljana, 1946–1954, penal institutions, living conditions, re-education of convicts

* dr., znanstvena sodelavka, Študijski center za narodno spravo, Ljubljana, Slovenija, jelka.piskuric@scnr.si,
ORCID: 0000-0002-2202-7330.

UVOD

Kazenske ustanove so bile po koncu druge svetovne vojne pomemben del represivnega aparata, saj jih je komunistična partija v procesu utrjevanja oblasti uporabila tudi za obračunavanje z dejanskimi in potencialnimi političnimi nasprotniki.¹ Maja 1945 je predvojne okrožne in okrajne zapore prevzel Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo (Ozna), ki je upravljal tudi s taborišči za internacijo vojnih ujetnikov, vrmljenih vojakov in civilistov.² Sezname političnih nasprotnikov je Ozna začela pripravljati že v času vojne.³ Ministrstvo za notranje zadeve Ljudske republike Slovenije (LRS) je upravo nad posameznimi kazenskimi zavodi in taborišči prevzelo šele v začetku septembra. Nadzor nad zapori naj bi imel tudi javni tožilec, prav tako sta do pomladi 1946 nadzor nad vojnimi ujetniki obdržali vojska in Ozna. V pristojnost Ozne so še naprej spadali tudi vsi politični osumljenci; njeni centralni zapori so bili v poslopju nekdanje prisilne delavnice oziroma umobolnice⁴ na Poljanskem nasipu. Delo Ozne oziroma Uprave državne varnosti (Udba), kot se je civilni del Ozne imenoval od leta 1946, je potekalo v popolni tajnosti, z njim niso bila seznanjena niti vladna ministrstva.⁵

Na Ministrstvu za notranje zadeve LRS je bil za upravljanje s kazenskimi ustanovami zadolžen Oddelek za izvrševanje kazni, tako imenovani III. oddelek, ki je imel od leta 1947 tri odseke. Prvi je bil namenjen nadzoru kazenskih zavodov in za-

porov, drugi prevzgoji obsojencev in tretji gospodarskim podjetjem.⁶ Kazenski zavodi so v pristojnost ministrstva za notranje zadeve spadali do leta 1967, ko so zopet prišli v sestav ministrstva za pravosodje, kakor je bilo to urejeno pred vojno.⁷

USTANOVITEV KAZENSKO POBOLJŠEVALNEGA ZAVODA LJUBLJANA IN DELOVANJE V PRVIH LETIH

Kazensko poboljševalni zavodi,⁸ ki so bili v prvi vrsti namenjeni prestajanju kazni odvzema prostosti s prisilnim delom, so bili ustanovljeni na podlagi okrožnice o izvrševanju kazni Ministrstva za notranje zadeve LRS iz januarja 1946. V tovrstne zavode so spremenili dotedanje kazenske ustanove v Mariboru, Ljubljani in Novem mestu, medtem ko sta bila istega leta ukinjena zavoda za prisilno delo v Teharjah pri Celju in v Kočevju. Sredi leta 1946 je bil ustanovljen še kazensko poboljševalni zavod za ženske v Begunjah na Gorenjskem, tako da so v Sloveniji nastali skupno štiri kazensko poboljševalni zavodi.⁹ Poleg njih so bili prestajanju kazni namenjeni še okrožni in okrajni zapori.¹⁰

Kazensko poboljševalni zavod Ljubljana (KPZ Ljubljana) je dobil prostore v poslopju nekdanjega sodnega zapora na Miklošičevi cesti, ki je bil pred vojno največji zapor v Dravski banovini. Zgrajen je bil po velikem ljubljanskem potresu, med letoma 1899 in 1902, da bi nadomestil poškodovan in premajhen zapor na Žabjeku. Stal je za sodno palačo, na vrtu, ki je segal do današnje Pražakove ulice in bil ograjen z visokim zidom. Zapor je bil s sodno palačo povezan z notranjim prehodom v njenem zadnjem krilu in s stranskimi trakti. V tlorisu je imel obliko križa, kar naj bi bil ustaljen prostorski načrt za tovrstne objekte. Notranja razporeditev je bila koridorska, tako da so bile zaporniške celice razporejene na obeh straneh koridorja oziroma na eni strani v prečnem traktu.¹¹

1 Več o tem gl.: Mikola, *Rdeče nasilje*, str. 235–333; Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti*, str. 123–189; Čoh Kladnik, »Narod sodi«, str. 49–109; Koncilija, *Politično sodstvo*, str. 158–199.

2 Mikola, *Kazenske ustanove*, str. 25–34; Mikola, *Rdeče nasilje*, str. 69–111; Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti*, str. 158–189; Vodušek Starič, *Prevzem oblasti*, str. 242. Posamezna taborišča so bila pod izključno upravo Ozne, nekatera pa pod upravo vojske oziroma Korpusa narodne obrambe Jugoslavije (Knoj).

3 Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti*, str. 196.

4 Prisilna delavnica na Poljanskem nasipu v Ljubljani je bila ustanovljena sredi 19. stoletja, po koncu prve svetovne vojne pa je bila spremenjena v umobolnico. Januarja 1944 je nemški okupator tja preselil policijske zapore (gl. Anžič, Postlana je postelja, str. 316–317, 325; Guštin, *Za zaphi*, str. 61).

5 Vodušek Starič, *Prevzem oblasti*, str. 242; 270–271, 282; Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti*, str. 196–210; Mikola, *Kazenske ustanove*, str. 19–34; SI AS 1931, MF III, št. 119, 206262, 206268–206269, Tovarna »Litostroj« Ljubljana, Salzburg, 25. 7. 1951; Sirc, *Med Hitlerjem in Titom*, str. 280–317; Čoh Kladnik, *Koširjevi*, str. 72. Posebni prostori za zasliševanje političnih pripornikov so bili tudi drugje po Ljubljani; najbolj znani so tisti v kletnih prostorih palače Slavija. Ozna/Udba je za pripornike v preiskovalnih zaporih uporabljala posebne zasliševalne metode in nad njimi izvajala tudi nasilje. Prav tako je vplivala na izrekanje kazni.

6 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 618, Delovno poročilo za leto 1947, 3. 1. 1948, 1; Mikola, *Kazenske ustanove*, str. 35.

7 Dornik Šubelj, *Nastanek in razvoj organov*, str. 79; Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti*, str. 232–237.

8 Kazensko poboljševalni zavodi so se leta 1948 preimenovali v kazensko poboljševalne domove. V besedilu kratice KPZ uporabljam do leta 1948, nato pa kratiko KPD.

9 SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 43, Osnutek poročila za konferenco načelnikov oddelkov za izvrševanje kazni, str. 1; Mikola, *Kazenske ustanove*, str. 65.

10 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 618, Delovno poročilo za leto 1947, 3. 1. 1948, str. 10–11.

11 SI AS 1267, t. e. MNZ/27, a. e. 693, Inventarni spisak po stanju ob popisu dne 31. 12. 1946, str. 1; Guštin, *Sodni zapor*, str. 124; Oven in Vavtar, *Vrhovno sodišče*, str. 109–113;

Razglednica s podobo sodne palače – pogled s severne strani, kjer se lepo vidi zaporniški del stavbe (dLib.si).

Sodni zapor je bil zasnovan kot preiskovalni zapor in zapor za prestajanje krajših zapornih kazni. Šlo je za ustanovo mešanega tipa, v zaporu so bili namreč tako moški in ženske kot mladoletniki. V trinadstropni stavbi je bilo 73 posamičnih celic in 42 celic za štiri do šestnajst obsojencev, ki so bile razdeljene na enajst oddelkov. Zapor je lahko sprejel od 290 do največ 380 oziroma 400 obsojencev. Poleg celic so bili v zaporu skupni prostori: kopalnica s šestimi tuši, kopalnica s

kadjo, dezinfekcijski prostor s parnim dezinfektorjem, pralnica, ambulanta in bolniški oddelek v šestih sobah.¹² Po vzpostavitvi okupacijske oblasti konec aprila 1941 je sodni zapor v Ljubljani prevzela italijanska okupacijska oblast, po kapitulaciji Italije pa nemška okupacijska oblast.¹³

Ko je kazenske ustanove prevzelo Ministrstvo za notranje zadeve LRS, so bile razmere v njih zelo slabe, zlasti v smislu prevelikega števila jetnikov in premajhnih kapacitet za njihovo ustrezno

Današnji Miklošičev park z monumentalno sodno palačo v ozadju na razglednici, nastali okoli leta 1934 (hrani: SI ZAL LJU 342).

Osnutek odloka o razglasitvi sodne palače na Tavčarjevi 9 v Ljubljani za kulturni spomenik lokalnega pomena (<https://www.ljubljana.si/assets/Seje/15392/16.-toka--sodna-palaa.pdf>, 25. 1. 2023).

¹² SI AS 1267, t. e. MNZ/27, a. e. 693, Inventarni spisek po stanju ob popisu dne 31. 12. 1946, str. 1; Guštin, Sodni zapor, str. 124; Oven in Vavtar, *Vrhovno sodišče*, str. 113.

¹³ Guštin, Sodni zapor, str. 124–131.

oskrbo. Kot primer prostorske stiske je ministrstvo izpostavilo ravno ljubljanski zapor, kjer je bilo ob prevzemu zaprtih kar 1198 oseb. Do sredine oktobra so številčno stanje v zavodu zmanjšali na 896, kar je bilo še vedno več kot dvakratna prostorska zmogljivost.¹⁴

Bivalne razmere v kazenskih ustanovah so bile izjemno slabe in oskrba jetnikov neustrezna. Tisti, ki so se v zaporih in taboriščih znašli neposredno po koncu vojne, so že nekaj mesecev živeli v nemogočih razmerah, fizično izčrpani zaradi trpinčenja in drugih obremenitev, brez zadostne hrane, zaradi česar so jih pestile razne bolezni.¹⁵ »Težak je položaj z ozirom na izčrpanost jetnikov v pogledu zdravstva in so razmere predvsem nepovoljne v Ljubljani, v Teharjih in Kočevju, kjer se zdravniki ne brigajo posebno za zdravstveno stanje pripornikov,« je zapisalo ministrstvo v svojem poročilu.¹⁶ Prostori kazenskih ustanov so bili v večini primerov neprimerni za preživljanje zime. Številna poslopja so bila poškodovana v vojni, v Ljubljani so bila zaradi eksplozije neposredno po koncu vojne razbita skoraj vsa okna. Veliko težavo je pomenila tudi preskrba s hrano in kurivom za zimske mesece. Jetniki so bili dodatno obremenjeni s fizičnim delom, saj so jih kot delovno silo od vsega začetka uporabljali za različna dela, ki so bila »v splošno korist«, v posebej za to ustanovljenih delavnicah in podjetjih oziroma pri projektih povojne obnove. Ministrstvo se je bolj kot z delovnimi pogoji ukvarjalo z željo po čim večji zaposlenosti jetnikov, pri čemer so se ti pogosto znašli v zelo težkih razmerah.¹⁷

Ministrstvo za notranje zadeve LRS se je leta 1946 posvetilo zlasti reševanju prostorske stiske, kar naj bi po njegovem mnenju poskrbelo za normalizacijo delovanja kazenskih zavodov. Usmerilo se je zlasti v urejanje poškodovanih in dotrajanih zgradb, iskalo pa je tudi nove možnosti za nastanitev ter zaposlitev pripornikov in obsojencev. V kazensko poboljševalnih zavodih naj bi obsojenci prestajali le kazni, višje od šestih mesecev.¹⁸

Druge težave, s katerimi so se srečevali kazenski zavodi, so bile zagotavljanje prehrane za obsojence, organiziranje obrtnih delavnic in pridobivanje novih pazniških moči. Kazenski zavodi so se začeli v tem času načrtno ukvarjati s prevzgojo obsojencev. Ker je bilo fizično delo razumljeno

kot eno glavnih prevzgojnih sredstev, so skrbeli za čim večjo zaposlitev obsojencev. Ti naj bi delali zlasti za potrebe kazenskih zavodov ter za državna in zadružna podjetja, šele nato pa tudi za zunanje stranke. Kazenski zavodi so v ta namen organizirali zlasti različne obrtne delavnice. Leta 1946 so od agrarnih komisij pridobili več zaokroženih posestev, na katerih so začeli zaposlovati obsojence. Pridelki naj bi bili v prvi vrsti namenjeni prehrani obsojencev oziroma pazniškega osebja.¹⁹ »Namen posestev je zavodom pomagati pri izboljšanju prehrane v zavodih, obenem pa tudi obsojencem prikazati uspeh načrtnega dela, skupne obdelave, uspeh strojne obdelave ter s tem v zvezi boljši uspeh v proizvodnji,« so zapisali.²⁰ Poceni delovno silo obsojencev so izkoriščali tudi za projekte povojne obnove,²¹ čeprav naj bi bil glavni pomen prevzgoja »v duhu predanosti domovini in v pravem odnosu do države, družbe in dela.«²² Temu so služili še politične ure, predavanja, branje zavodskih časopisov in knjig, kulturno-prosvetno udejstvovanje, športne aktivnosti, šah in ogledi filmov.²³

V skladu s temi smernicami je potekala tudi organizacija življenja in dela v KPZ Ljubljana. Konec leta 1946 je bilo v stavbi 60 celic samic, 21 celic za dva jetnika in 42 skupinskih celic. Poleg celic so bili predvideni še prostori za obrtne delavnice, v stavbi so bili tudi drugi skupni prostori: kuhinja, ambulanta, kopalnice, razkuževalnica, brivnica, hišno čevljarstvo in krojaštvo, glavna kurilnica in kurilnica za pisarne ter pralnica, ki je bila izven glavne stavbe. Izven glavne stavbe so bili še prostor za pripravo drv, vrtnarstvo in svinjak.²⁴ Stavba je bila opremljena s centralno kurjavo, za katero so poročali, da je bila v slabem stanju. To je bil le eden od razlogov, zaradi katerih so menili, da je stavba neprimerna za nove zahteve upravljanja z zapori. Kot ostale razloge so navedli zastarelost notranje razdelitve in neprimernost prostorov, dotrajanost stavbe, ki je bila med vojno oziroma neposredno po njej nekoliko poškodovana (omenili so predvsem obrabljene pode in poškodovana oziroma razbita okna),²⁵ v zaporniških prostorih prav tako ni bilo splakovalnih stranišč. Stavba v slabega pol stoletja od izgradnje ni bila deležna večjih popravil, le posamezne prostore so

14 SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 1, Poročilo ministrstva za notranje zadeve od 12. 5. do 15. 10. 1945, str. 9.

15 Gl. na primer Mikola, *Rdeče nasilje*, str. 69–114; Piškurič in Strajnar, *Skozi čas preizkušenj*, str. 27–31; Drobnič, *Delovanje taborišča Šentvid*, str. 94–112.

16 SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 1, Poročilo ministrstva za notranje zadeve od 12. 5. do 15. 10. 1945, str. 9.

17 Prav tam, str. 9–10.

18 SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 2, Poročilo ministrstva za notranje zadeve za leto 1946, str. 9.

19 Prav tam, str. 9–10.

20 Prav tam, str. 10.

21 Mikola, *Delo kot kazen*, str. 8–9.

22 SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 2, Poročilo ministrstva za notranje zadeve za leto 1946, str. 9.

23 Prav tam, str. 10–11.

24 SI AS 1267, t. e. MNZ/27, a. e. 693, Inventarni spisec po stanju ob popisu dne 31. 12. 1946, str. 1–2; Bilanca delovnih obratov KPZ Ljubljana za 1946 leto, Spisec inventarja po stanju ob popisu dne 31. decembra 1946.

25 Do eksplozije streliva na ljubljanski železniški postaji je

Pogled na stranski vhod v stavbo KPZ Ljubljana v Cigaletovi ulici (foto: Viljem Zupanc, hrani: SI ZAL LJU 342).

prezidali za prilagoditev vsakokratnim potrebam institucije. Zunanje fasade so bile prvotne, zidove naj bi bilo v dobrem stanju. Ne glede na vse našete pomanjkljivosti so v zavodu konec leta 1946 predvidevali, da bi lahko bila stavba uporabna še nadaljnji dve stoletji.²⁶

Glavni vhod v stavbo KPZ Ljubljana je bil z Miklošičeve ceste, kjer je bil še en stranski vhod. Dva dodatna stranska vhoda sta bila s Cigaletove ulice. Stavba je bila z jugovzhodno stranjo povezana s sodiščem, na severozahodni strani pa je mejila na Pražakovo ulico. Ograjena je bila s pet metrov visokim zidom. Znotraj obzidja sta bili dvorišči, ki sta služili za dnevno sprehajanje obsojencev. K stavbi sta bili prizidani stanovanjski poslopji, na Miklošičevo in Cigaletovo ulico, namenjeni uslužbencem.²⁷ Stanovanj je bilo premalo za vse zaposlene, so se pritoževali v zavodu. Samski uslužbenci naj bi morali »stanovati celo nad 20 v enem prostoru«, zato so menili, da bi bilo nujno v bližini zavoda zgraditi nov stanovanjski blok in tako priskrbeti stanovanja tudi tistim uslužbencem, »ki so sedaj primorani stanovati celo nekaj kilometrov oddaljeno od zavoda«.²⁸

Marca 1946 je KPZ Ljubljana obiskala komisija Ministrstva za notranje zadeve LRS, ki je imela

prišlo 8. junija 1945 v večernih urah. Močna eksplozija je uničila velik del infrastrukture ob železniški postaji, povzročila pa je tudi več škode na zgradbah bližnjih ulic (gl. Šorn, *Življenje Ljubljančanov*, str. 56; Stanonik, *Bela Ljubljana*, str. 365–366; Eksplozija na ljubljanskem kolodvoru 8. junija 1945 (<https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/eksplozija-na-ljubljanskem-kolodvoru-8-junija-1945/>, 10. 2. 2023)).

26 SI AS 1267, t. e. MNZ/27, a. e. 693, Inventarni spisek po stanju ob popisu dne 31. 12. 1946, str. 1–2.

27 Prav tam, str. 1.

28 Prav tam.

nalogo pregledati kazenske oziroma poboljševalne zavode po Sloveniji. V času pregleda je bilo tam 913 jetnikov, od tega 660 moških in 253 žensk. Komisija je tudi v Ljubljani našla posamezne pripornike, ki še niso bili obsojeni ali pa so bili obsojeni pred razglasitvijo amnestije 3. avgusta 1945 in ta zanje ni bila uporabljena. Po obravnavi posameznih primerov je bilo iz KPZ Ljubljana zaradi učinkov amnestije izpuščenih šest moških pripornikov in ena ženska, en pripornik je bil premeščen v taborišče za Nemce, trem pripornikom, ki so bili osumljeni lažjih kaznivih dejanj, pa je bilo omogočeno, da se branijo s svobode. Podan je bil tudi en predlog za pomilostitev.²⁹ Sicer pa je komisija menila, da je bil KPZ Ljubljana dobro urejen, kot pomanjkljivost je izpostavila le to, da ni vodil knjige s seznamom obsojencev, ampak je izpolnjeval posamezne pole, ki naj bi jih konec leta vezali v knjigo. Zavod je hranil sodne odločbe za večino obsojencev, a komisija je našla več obsojencev, za katere pristojna sodišča še niso poslala sodnih odločb kljub njihovi pravnomočnosti. Zato so ti obsojenci ostajali v Ljubljani, namesto da bi bili premešчени v druge zavode.³⁰

Zagotavljanje osnovnih življenjskih potrebščin za obsojence je ostajal glavni izziv kazenskih zavodov tudi leta 1947. Po eni strani so se pojavljale težave pri nakupu zadostne količine hrane, po drugi strani pa je bilo mogoče čutiti pomanjkanje posteljnine in perila, v nekoliko manjši meri tudi obutve, odev in oblek. Čeprav je Ministrstvo za notranje zadeve LRS izpostavljalo svoje prizade-

29 SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 13, Poročilo Komisije za pregled kazenskih in poboljševalnih zavodov v Sloveniji, 3. 4. 1946, str. 1–2.

30 Prav tam, str. 5.

vanje za izboljšanje bivalnih razmer v kazenskih zavodih, vidimo, da je to obsegalo le manjša obnove dela in prezidave. Po drugi strani velik delež zaposlenih obsojencev kaže, da so jih kljub težkim razmeram izkoriščali kot delovno silo. Delati so morali zlasti v državnih gospodarskih podjetjih in na kmetijskih posestvih ter pri raznih gradbenih delih.³¹ Ostale prevzgojne dejavnosti so v kazenskih zavodih organizirali na različne načine, glede na kadrovske možnosti. Pri tem so izpostavljali težave s pridobivanjem zunanjih predavateljev.³²

Tudi KPZ Ljubljana se je soočal s kadrovskimi težavami. Upravo zavoda so sestavljali upravnik, pomočnik, uradniki in pazniki, ki so prav tako opravljali stražarsko službo.³³ Upravnik KPZ Ljubljana je bil leta 1947 najprej Anton Pelko, za njim pa Jože Zemljak.³⁴ V zavodu je delalo še deset administrativnih delavcev, medtem ko pomočnika upravnika ni imel. Kot je razvidno iz letnega poročila, so bili na ministrstvu nezadovoljni z upravnikom Zemljakom. Zapisali so, da ni bil primeren za to delovno mesto, zato so ga nameravali »v interesu prilik v zavodu« premestiti.³⁵ Zavod je pestilo tudi pomanjkanje ustreznega pazniškega kadra. V začetku leta 1948 so bili v njem zaposleni 104 miličniki in miličnice.³⁶ Februarja istega leta je uprava poročala o nezadostnem številu miličnikov in paznikov, pomanjkanju strokovnega kadra in slabi disciplini zaposlenih. Del slabe discipline si je razlagala s slabimi bivalnimi razmerami in pomanjkanjem ustreznih stanovanj za zaposlene.³⁷ Prav tako je bila nezadovoljna s komandirjem straže, »ki je pokazal s svojim sedanjim zadržanjem, da ni kos svoji nalogi«, zato ga je želela zamenjati.³⁸ Leta 1948 je upravnik KPD Ljubljana postal Ivan Selšek.³⁹ Letu 1949 se kot upravnik omenja Stane Kersnik, ki je na tem položaju ostal tudi v začetku petdesetih let.⁴⁰

31 SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 3, Poročilo ministrstva za notranje zadeve za leto 1947, str. 41–42.

32 Prav tam, str. 43–44.

33 SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 13, Poročilo Komisije za pregled kazenskih in poboljševalnih zavodov v Sloveniji, 3. 4. 1946, str. 5.

34 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 618, Delovno poročilo za leto 1947, 3. 1. 1948, str. 7; *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1947, II/4-b, str. 126.

35 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 618, Delovno poročilo za leto 1947, 3. 1. 1948, str. 7.

36 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 619, Letno poročilo za leto 1948, str. 10.

37 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 619, Delovno poročilo za mesec februar 1948, str. 4–5.

38 Prav tam, str. 5.

39 *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1948, II/5-b, str. 153.

40 SI AS 1931, MF III, št. 119, 206245–206248; 206281, Poročilo o kaznilnicah; 206528, Udba i ličnosti u zatvorima, 10. 9. 1951.

NAGLO NARAŠČANJE ŠTEVILA OBSOJENCEV

Čeprav je zavodu leta 1946 uspelo zmanjšati število obsojencev, ki so prebivali v njem, je to kmalu začelo naglo naraščati. V začetku leta 1947 naj bi bilo v zavodu le 350 obsojencev in obsojenk, konec januarja 475, konec leta pa so jih našteali že 795.⁴¹ Zanimiva je tudi njihova struktura. Od 475 obsojencev in obsojenk, ki so bili v zavodu konec januarja, je bilo 253 obsojenih po *Zakonu o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo* ter po *Zakonu o pobijanju nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže*, 155 pa po tako imenovanem občem kriminalu.⁴² Obsojence je na politične in kriminalne delila oblast sama.⁴³ V KPZ Ljubljana so bili tudi preiskovanci, ki naj bi bili po predpisih hišnega reda nastanjeni v posebnem oddelku, moški in ženske ločeno.⁴⁴

Večje število obsojencev je leta 1947 delalo in bivalo izven zavoda. V obnovljenem gradu na Igu, kamor so preselili obrtne delavnice, in na kmetijskem posestvu Ig je bilo konec leta zaposlenih 264 obsojencev. Na delo na progi Šamac–Sarajevo je bilo poslanih 192 obsojencev, izven zavoda pa je stanovalo še dodatnih 61 obsojencev, ki so bili zaposleni v Litostraju, v Novem mestu, na posestvu Podbrezje in v Begunjah. Tako je v samem zavodu stanovalo le 277 obsojencev, medtem ko je bilo na oddelku za preiskovance še 268 preiskovancev. Skupaj je bilo v zavodu 545 obsojencev in preiskovancev, kar naj bi približno ustrezalo kapaciteti zapora, je menila uprava.⁴⁵

Še hitreje se je številčno stanje obsojencev povečevalo leta 1948. V Kazensko poboljševalnem domu Ljubljana (KPD Ljubljana), kot se je od tega leta imenoval zavod, je bilo januarja 1138 oseb, od tega 812 obsojencev in obsojenk ter 326 preiskovancev in preiskovank. Do novembra je število naraslo na 1537 (1154 obsojencev in obsojenk ter 383 preiskovancev in preiskovank). Dobra polovica obsojencev in obsojenk je kazen prestajala po *Zakonu o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo*,

41 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 618, Delovno poročilo za leto 1947, 3. 1. 1948, str. 7; SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 43, Osnutek poročila za konferenco načelnikov oddelkov za izvrševanje kazni, str. 1.

42 SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 43, Osnutek poročila za konferenco načelnikov oddelkov za izvrševanje kazni, str. 1.

43 Prvi so bili večinoma obsojeni po *Zakonu o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo* (gl. Mikola, *Kazenske ustanove*, str. 97).

44 SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 43, Osnutek poročila za konferenco načelnikov oddelkov za izvrševanje kazni, str. 2.

45 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 618, Delovno poročilo za leto 1947, 3. 1. 1948, str. 7; Tromesečni radni izveštaj, 1. 10.–31. 12. 1947, str. 1.

Tabelarni pregled
obsojencev - prihod rashod - v letu 1948.

Naziv kazn. poboljševalne ustanove	Stanje koncem prejšnjega leta		Novodošli		Izpušeni po izložitvi kazni		Pogojno Amnest. ali pomilostitveni		Premišljeni		Pobegli		Umrli		Stanje koncem leta		SKUPAJ	Halezljive bolezni				
	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž		m	ž			
KPD Ljubljana	795		1432	139	677	89	156	1	38	2	179	11	11	7	116	36	1196	73	9			
KPD Maribor	1553		1678		451	48	482		43		195		14	19	2	27	2	27	66			
KPD Rajhenburg		499		582		262		72		22		14		3		2	7	5	129			
KPD Novo mesto	11		255	25	142	16	2		9		66	5	1		1	144	4	148				
SKUPAJ :	2458	499	3365	746	127	367	64	73	9	24	44	3	26	3	27	2	3331	745	4	76	139	138
Okroč. zapori	177	21	1	62	289	718	165	14	3	21	5	3	1			179	34	2	13	1	6	26
Okraj. zapori	78	11	1	543	295	977	184	18	1	7	4	38	66	3		176	48	2	24			
VSI SKUPAJ :	2713	531	597	133	2965	716	672	77	118	36	1184	2	3	3	29	2	3686	827	4	513	235	164

Tabelarni pregled gibanja obsojencev v zavodu leta 1948 (SI AS 1267, t. e. MNZ/I3, a. e. 620).

Številčni pregled
prihoda obsojencev v kaz. poboljš. ustanove na teritoriju IR Slovenije v letu 1948
podeljeni številčno na politične in kriminalne

Kazensko poboljševalna ustanova	Ostalo koncem leta 1947	Novodošli		Skupaj		O d t e h				v %				
						politični		kriminalni		politični	kriminalni			
		m	ž	m	ž	m	ž	m	ž					
KPD Ljubljana	795		1432	139	2227	139	977	76	125	63	47 %	53 %		
KPD Maribor	1553		1678		3231		1782		1449		55 %	45 %		
KPD Rajhenburg		449		582		1	81		756		7	3		
KPD Novo mesto	11		255	25	365	25	137	18	288	7	39 %	61 %		
Okroč. zapori	177	21	1	62	289	1239	31	298	121	941	189	27 %	73 %	
Okraj. zapori	78	11	1	543	295	1621	3	6	88	8	1533	298	5 %	95 %
S k u p a j :	3213	531	597	133	8683	1861	3282	979	54	1	882	4	6	

Številčni pregled prihoda obsojencev v letu 1948, delitev na politične in kriminalne (SI AS 1267, t. e. MNZ/I3, a. e. 620).

ostali pa zaradi občega kriminala. Pri preiskovancih in preiskovankah je bilo razmerje obratno.⁴⁶

Sočasno s hitro naraščajočim številom obsojencev je naraščala tudi njihova zaposlenost izven zavoda, medtem ko so se bivalne razmere v zavodu slabšale. Uprava zavoda se je tudi zaradi prostorske stiske nenehno trudila, da bi del obsojencev namestila drugam, zlasti na zunanja delovišča.

Leta 1949 je v veljavo stopil nov sistem razporejanja obsojencev na prestajanje kazni. V kazensko poboljševalne domove naj bi pošiljali le tiste, ki so morali po pravnomočnosti sodbe prestati kazen več kot enega leta odvzema prostosti s prisilnim delom ali odvzema prostosti, medtem ko naj bi ostali kazen prestajali v okrajnih in okrožnih zaporih. Tisti, ki so bili obsojeni na poboljševalno delo, pa so bili razporejeni v razna državna podjetja in po novem v delovne skupine.⁴⁷ Delo kot kazen je lahko doletelo tudi tiste, ki so bili kaznovani v upravnih postopkih. Leta 1948 je bila uvedena kazen poboljševalnega dela, ki je nadomestila kazen prisilnega dela brez odvzema prostosti. Ukinil jo je šele kazenski zakonik iz leta 1951. Poleg tega je obstajala kazen družbeno koristnega dela.⁴⁸

Leta 1950 je KPD Ljubljana zaradi pravilnejšega izvajanja kazni odvzema prostosti do enega leta doživel reorganizacijo. Januarja je bil oblikovan tako imenovani zapor tipa A za obsojence in upravno kaznovane s krajšo kaznijo odvzema prostosti. Uprava in prostori zapora tipa A so ostali v okviru KPD Ljubljana, vendar z ločeno evidenco in administrativnim osebjem.⁴⁹

BIVALNE RAZMERE V ZAVODU IN RAVNANJE Z OBSOJENCI

V obdobju neposredno po ustanovitvi KPZ Ljubljana so podatki o bivalnih razmerah skopi.

Za leto 1946 razen števila in velikosti celic, ki jih najdemo v inventarnem spisku, ni veliko podatkov. Nekaj malega izvemo še iz Poročila Komisije za pregled kazenskih in poboljševalnih zavodov v Sloveniji, ki sicer govori o ustrezni urejenosti zavoda, zadovoljivem redu in čistoči, a pri tem pripomni: »kolikor je z ozirom na previsoko število zapornikov to mogoče pričakovati.«⁵⁰ Zavodski prostori so bili občutno premajhni za vse obsojence in pripornike. »Disciplina med jetniki je očitvidno zadovoljiva, jetniki sami pa so zaposleni po večini le pri domačih delih v zavodu. Z ozirom na veliko število zapornikov je malone izključeno redno vršenje preiskav, ker so preiskovanci zelo pomešani med seboj, odnosno radi prenatrpanosti zavoda ni možna izolacija posameznih preiskovancev,« je še zapisano v poročilu.⁵¹

Uprava zavoda je bivalne razmere tudi naslednje leto označila kot dobre, a predvsem zato, ker ji je uspelo večje število obsojencev premestiti na Ig ter na različna delovišča in gradbišča po Sloveniji in izven nje.⁵² Letno poročilo zavoda za leto 1947 na kratko opiše higienske razmere in navaja, da je bil zapor v začetku leta v celoti počiščen, celice in hodniki pa prebeljeni. Obsojenci naj bi se kopali na vsakih štirinajst dni in brili vsak teden. S paro so prostore in perilo razkuževali le po potrebi. Tudi materialno oskrbo obsojencev so označili kot zadovoljivo, čeprav vidimo, da je bila opremljenost zavoda glede na število obsojencev pomanjkljiva. Zavod je imel 800 slamaric, 781 odev, 850 zimskih oblek, 530 letnih oblek, 463 moških srajc, 444 rjuh, 232 parov čevljev in še nekatere druge predmete za oskrbo obsojencev. Večina je bila kupljena leta 1947. Primanjkovalo je zlasti spodnjega perila, rjuh in čevljev. Veliko predmetov naj bi bilo obrabljenih zaradi pogostega čiščenja oblačil in posteljnine s paro.⁵³

Prehrana obsojencev je leta 1947 temeljila na živilskih nakaznicah. Uprava zavoda je v poročilu priznala, da je bila prehrana nezadostna, zlasti za tiste obsojence, ki so bili zaposleni v državnih obrtnih podjetjih, na državnih posestvih in pri drugih delih. Obsojenci so imeli v skladu z določbami hišnega reda možnost sprejemati obiske svojcev in najbližjih sorodnikov, prejemati pakete ter pisati pisma in dopisnice. V kolikšni meri so lahko te ugodnosti izkoriščali, iz letnega poročila

46 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 619, Delovno poročilo za mesec januar 1948, str. 1; Delovno poročilo za mesec februar 1948, str. 1; Delovno poročilo za mesec april 1948, str. 1; Delovno poročilo za mesec maj 1948, str. 1; Mesečno delovno poročilo za čas od 1. VII. do 30. VII. 48, str. 2; Mesečno delovno poročilo za čas od 1. VIII. do 30. VIII. 48, str. 2; Mesečno poročilo od 1. XI. do 30. XI. 48, str. 1.

47 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 620, Mesečno poročilo od 1. do 31. januarja 1949, str. 9.

48 Mikola, *Rdeče nasilje*, str. 121–122, 137–145.

49 SI AS 1267, t. e. MNZ/14, a. e. 621, Letno poročilo za leto 1950, str. 3. Prim. Mikola, *Kazenske ustanove*, str. 76. Navodilo zveznega ministrstva za notranje zadeve, izdano septembra 1949, je poleg zaporov tipa A predvidevalo še zapore tipov B, C in D, in sicer glede na velikost krajev, kjer so bili. Med zapore tipa A so spadali zapori poverjeništev za notranje zadeve v velikih republiških središčih, kakršno je bila Ljubljana, medtem ko je imel Maribor zapor tipa B.

50 SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 13, Poročilo Komisije za pregled kazenskih in poboljševalnih zavodov v Sloveniji, 3. 4. 1946, str. 5.

51 Prav tam, str. 5–6.

52 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 618, Delovno poročilo za leto 1947, 3. 1. 1948, str. 7; SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 618, Tromesečni radni izveštaj, 1. 10.–31. 12. 1947, str. 1.

53 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 618, Delovno poročilo za leto 1947, 3. 1. 1948, str. 7–8.

la ni razvidno, vidimo pa, da naj bi bilo tega leta izrečenih 147 disciplinskih kazni, in sicer zaradi tihotapljenja pošte, upiranja in odgovarjanja uslužbencem zavoda ter drugih manjših kršitev hišnega reda.⁵⁴ Disciplinska kazen je ponavadi pomenila tudi izgubo ugodnosti.

Zdravstvene razmere v zavodu naj bi bile glede na letno poročilo dobre in čistoča zadovoljiva, a iz opisanih razmer lahko razberemo, da so bili obsojenci deležni osnovne oskrbe. Za njihovo zdravstveno varstvo so običajno skrbeli honorarni zdravniki, KPZ Ljubljana naj bi honorarni zdravnik obiskoval vsak dan. Zavod je imel poleg tega še enega bolniškega strežnika oziroma bolničarja. Za zdravstveno oskrbo bolnih obsojencev je bila v zavodu organizirana hišna bolnišnica, ki je obsegala ambulantno sobo ter sedem sob za bolnike s skupno 45 posteljami. Ena od sob je bila namenjena bolnikom z nalezljivimi boleznimi, ena za tuberkulozne bolnike in ena za bolnike s spolnimi boleznimi. Le v primeru težjih bolezni in operacij so obsojence prepeljali v splošno bolnišnico, kjer so bivali na posebnem oddelku pod varstvom milice.⁵⁵ V hišni bolnišnici je zdravniško službo leta 1947 opravljal zdravstveni referent ministrstva za notranje zadeve dr. Mihelčič. Sanitetnega materiala naj bi bilo glede na poročilo dovolj. Nalezljivih bolezni, ki bi se lahko razvile v epidemijo, naj v zavodu ne bi bilo. Tisto leto so zabeležili 22 primerov drugih nalezljivih bolezni, večinoma naj bi šlo za tuberkulozo in spolne bolezni. Smrtni primeri so bili štirje. Zavod sprva ni imel lastne zobne ambulante. Ker so imeli veliko primerov zobnih obolenj, so instrumentarij za zobno ambulanto v Ljubljano premestili iz Kazensko poboljševalnega zavoda Begunje. Zobozdravniška dela je opravljal zobozdravnik obsojenec.⁵⁶

Leta 1948 so se bivalne razmere poslabšale, eden od dejavnikov je bilo hitro naraščajoče število obsojencev in pripornikov. Hkrati je opazno veliko pomanjkanje hrane in opreme. Za izboljšanje bivalnih razmer obsojencev niso izvedli nobenih bistvenih del. Avgusta so prebelili in očistili hodnike ter izvedli nekaj manjših popravil na zunanjem delu stavbe, oktobra pa so začeli s preurejanjem dela prostorov v pisarne. Na novo so uredili tudi klet.⁵⁷

54 Prav tam, str. 4–8.

55 SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 43, Osutek poročila za konferenco načelnikov oddelkov za izvrševanje kazni, str. 2; SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 618, Delovno poročilo za leto 1947, 3. I. 1948, str. 7–8.

56 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 618, Delovno poročilo za leto 1947, 3. I. 1948, str. 7–8.

57 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 619, Mesečno delovno poročilo za čas od I. VII. do 30. VII. 48, str. 2; Mesečno delovno poročilo za čas od I. VIII. do 30. VIII. 48, str. 2; Mesečno

Čeprav je uprava trdila, da so bile higienske razmere in materialna oskrba obsojencev zadovoljive, je iz poročil razvidno drugačno stanje. V KPD Ljubljana je bilo le 365 postelj, zato so obsojenci in preiskovanci ponekod spali po dva na posteljo, ostali pa na slamaricah na tleh. Slednjih je bilo 1204. Še vedno je primanjkovalo odej, imeli so jih 798, zato je bilo več obsojencev in pripornikov brez njih, nekateri so lahko uporabljali svoje. Še manj je bilo rjuh, 490, od katerih je bila polovica v pranju, v uporabi pri bolnikih ali na ženskem oddelku.⁵⁸ Januarja 1948 je zavod na primer dobil le novih 150 rjuh, 50 oblek in 50 srajc,⁵⁹ kar stanja ni bistveno izboljšalo. Zaradi pomanjkanja posteljnine in perila ter nezadostne osebne higiene, obsojenci se namreč niso mogli redno umivati, so se v večji meri pojavile uši in drug mrčes, ki so se ga trudili odpraviti s praškom za čiščenje prostorov ter pranjem slamaric in oblačil obsojencev. Pri tem je dodatne težave povzročalo splošno pomanjkanje mila in pralnega praška.⁶⁰ Težave na področju bivalnih razmer, zagotavljanja ustrezne higiene in pomanjkanja oblačil so se sredi leta še poslabšale, razmere pa so dodatno otežile majhne količine hrane na obsojenca. Tako stanje se je nadaljevalo vse do konca leta.⁶¹ Obsojenci so dnevno prejeli hrano v vrednosti od 1500 do 1800 kalorij. Kot razlog za nizko kalorično vrednost hrane so v zavodu navedli pomanjkanje racioniranih živil, drugih pa jim ni uspelo kupiti po cenah obveznega odkupa. Zavod je del živil prav tako hranil na zalogi za primer še večjega pomanjkanja.⁶² Kakšna je bila oskrba bolnih obsojencev, ni zabeleženo, izvemo le, da je bilo v zavodu 34 tuberkuloznih bolnikov. Tisto leto je umrlo sedem obsojencev, večinoma za tuberkulozo.⁶³

Tako kot v preteklih letih je bilo tudi leta 1949 poslopje KPD Ljubljana deležno le nekaterih nujnih del. Obnovili so fasado, preuredili posamezne celice, da so dobili štiri pisarne za komando straže narodne milice, uredili skladišče v kleti,

no poročilo od I. X. do 30. X. 48, str. 5; Letno poročilo za leto 1948, str. II.

58 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 619, Letno poročilo za leto 1948, str. 14.

59 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 619, Delovno poročilo za mesec januar 1948, str. I.

60 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 619, Prehrambeno in ekonomsko stanje v kazensko poboljševalnih zavodih, str. I; Letno poročilo za leto 1948, str. 12.

61 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 619, Mesečno delovno poročilo za čas od I. VII. do 30. VII. 48, str. 4; Mesečno poročilo od I. XI. do 30. XI. 48, str. 1–3.

62 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 619, Prehrambeno in ekonomsko stanje v kazensko poboljševalnih zavodih, str. I.

63 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 619, Letno poročilo za leto 1948, str. 13.

Pogled na zidano ograjo okoli KPD Ljubljana s Pražakove ulice, okoli leta 1959. V ozadju je poslovno-stanovanjski blok Kozolec, ki je bil zgrajen med letoma 1955 in 1957 (hrani: SI ZAL LJU 342).

pozidali nove dimnike, prebelili vse notranje prostore in izvedli še nekaj drugih manjših del. Pri bivalnih razmerah obsojencev zopet ni bilo večjih sprememb. Še vedno je primanjkovalo postelj, slamaric, rjuh, odev, oblačil in obutve. Od vseh kazensko poboljševalnih domov je bilo higiensko stanje najslabše prav v Ljubljani, in sicer zaradi prenatrpanosti celic, pomanjkanja posteljnine, perila in oblek za obsojence ter pomanjkanja čistilnih sredstev in sušilnice za perilo. Vedno več slamaric naj bi bilo tako zastarelih in obrabljenih, da jih ni bilo mogoče uporabljati. Zavodski prostori poleg tega niso bili ogrevani. Težave pri oskrbi s hrano so se nadaljevale, zato je kalorična vrednost obrokov ostajala nizka.⁶⁴

Izredno slabe bivalne razmere so še jasneje razvidne iz poročila o pregledu kazensko poboljševalnih domov, ki ga je napisal glavni kontrolor zveznega ministrstva za notranje zadeve Anton Čamernik, oziroma iz pripomb nanj, ki sta jih pripravila glavni kontrolor Ministrstva za notranje zadeve LRS Karel Mejak in načelnik III. uprave Viktor Turnšek. Poročilo je izpostavilo zlasti slabo ravnanje z izoliranimi obsojenci, pa tudi z drugimi, na primer duhovniki. Slabo ravnanje je vključevalo odrekanje zdravniške pomoči, slabe higienske razmere, pomanjkanje sprehodov, slabo prehrano, povečevanje delovnih obveznosti ter odrekanje pravic (na primer pisanja pošte ter prejemanja pošte in paketov). Pri tem naj bi nekateri upravniki ob pregledu kazensko poboljševalnih domov skušali prikazati lepše stanje, kot je dejansko bilo (na primer nameščanje novih

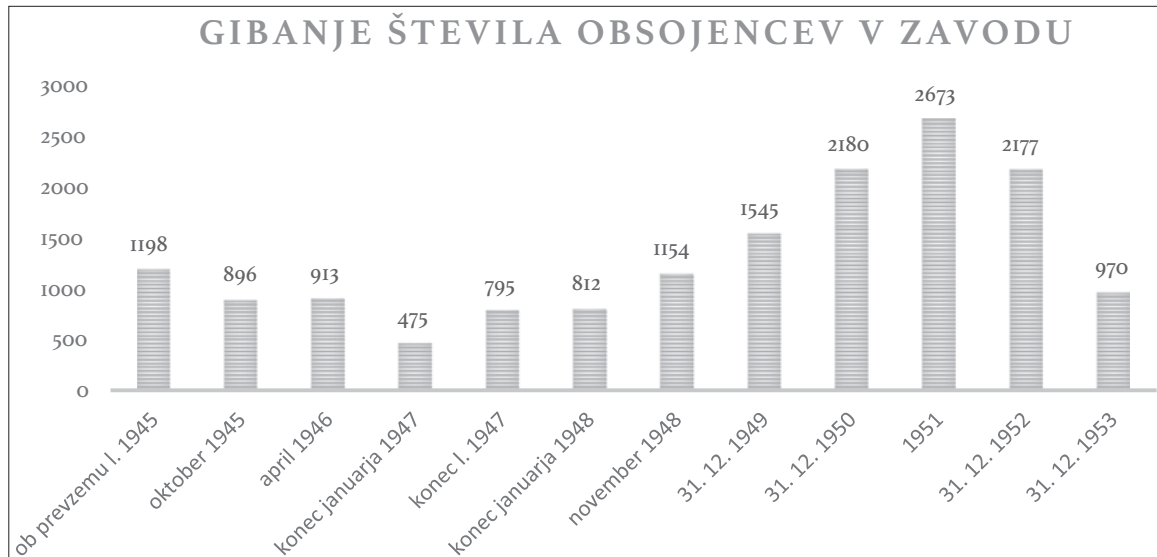
slamaric pred pregledom). Poročilo je izpostavilo tudi samovoljo posameznih miličnikov, ki so grobo ravnali z obsojenci. V pripombah tako Mejak kot Turnšek trdita, da gre za izjeme, dopuščata pa možnost, da so bile take razmere v preteklih letih oziroma do konca leta 1949.⁶⁵

Poročilo za leto 1950 zopet omenja vzdrževalna dela in nekatere prezidave, ki v večji meri niso bile povezane z bivalnimi prostori obsojencev. Uredili so sušilnico, nadgradili pralnico ter uredili nekatere prostore za delavnice. Prenovili so fasado zaščitnega zidu in speljali kanalizacijo iz dvorišč do glavnega odtoka. V notranjih prostorih, stanovanjskih in kletnih, so bila izvedena le manjša dela. Vsi prostori so bili prečiščeni in prebeljeni. V vseh kazensko poboljševalnih domovih naj bi se v tem letu izboljšala opremljenost s posteljami, posteljnino, perilom in obleko. Prav tako naj bi se izboljšalo higiensko in zdravstveno stanje obsojencev, ki so bili vsi cepljeni proti nalezljivim boleznim. Nekaj aktivnosti naj bi posvetili tudi ureditvi bivalnih razmer, še vedno pa so se pojavljale težave pri preskrbi z živili iz zagotovljene preskrbe.⁶⁶ Tudi leta 1951 so bila na stavbi izvedena le manjša dela, ki niso bistveno pripomogla k izboljšanju bivalnih razmer obsojencev. Preurejena je bila na primer sprejemna pisarna, k pralnici so prizidali poslopje za garažo in skladišče, na dvorišču je bila postavljena baraka za les

⁶⁴ SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 620, Letno poročilo za 1949, str. 4–5; Mesečno poročilo od 1. do 31. januarja 1949, str. 2–3.

⁶⁵ SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 112, Izveštaj o pregledu kazeno-popravnih domova na teritoriju Narodne republike Slovenije, str. 1–6; Poročilo tov. gl. kontrolorja MUP – FLRJ – pripombe, 8. 6. 1950; Pripombe k poročilu gl. kontrolorja Minot FLRJ tov. Čamernika o pregledu kazenskih poboljševalnih domov v LRS, 15. 6. 1950.

⁶⁶ SI AS 1267, t. e. MNZ/14, a. e. 621, Letno poročilo za leto 1950, str. 8–9.

Graf 1: Graf prikazuje naraščanje števila obsojencev v KPD Ljubljana med letoma 1945 in 1953. Za leti 1945 in 1946 je navedeno število vseh jetnikov. Za ostala leta je navedeno zgolj število obsojencev (vključno s tistimi, ki so bili razporejeni na zunanja delovišča), medtem ko število preiskovancev v prikaz ni všteto. Število obsojencev v zavodu se je med letom spreminjalo; praviloma je bilo nižje ob začetku in koncu leta, ko so bile pomilostitve številčnejše. Zato je podatek za leto 1951 nekoliko višji, saj prikazuje povprečno število obsojencev v zavodu, medtem ko ostali prikazujejo stanje ob začetku in/ali koncu leta.⁶⁷ Do občutnejšega padca števila obsojencev pride šele konec leta 1953, pripisali pa so ga obsežnejšim pomilostitvam za 29. november 1953 in novo leto 1954.⁶⁸

in orodje, tlakovana so bila dvorišča za sprehode in pranje avtomobilov. V glavno stavbo so napejljali telefonske in električne vode ter obnovili del fasade, prezidali in uredili so tudi menzo ljudske milice. Prebeljeni so bili vsi prostori ter izvedene manjše prezidave.⁶⁹

Opisani prikaz bivalnih razmer temelji zlasti na poročilih uprave zavoda, še slabšo sliko pa dobimo iz ohranjenih zapisov obsojencev in spominske literature, ki izpostavljajo kruto ravnanje uprave in paznikov ter izjemno slabe bivalne razmere tako v KPD Ljubljana kot na zunanjih deloviščih. Pri kaznovalni politiki sta imela po-

membno vlogo upravnik zavoda in njegov namestnik. V virih je izpostavljen Kersnik, ki je bil upravnik zavoda v začetku petdesetih let. Bil naj bi oster in surov, zlasti do političnih obsojencev. Od namestnikov je po surovosti izpostavljen Jože Kragelj, ki je bil na to mesto imenovan maja 1951, pred tem pa je služboval v kazensko poboljševalnih domovih Maribor in Novo mesto. V zavodu naj bi bili v tem času zaposleni še kapetan in dva podporočnika milice ter okoli 200 miličnikov, ki so stražili obsojence in pripornike v zaporu ter sodelovali pri aretacijah.⁷⁰

Najstrožja kazen za disciplinske prestopke je bila osamitev oziroma tako imenovani bunker. Kazen je izrekal upravnik, trajala je lahko od pet do štirinajst dni. Štirinajst dni bunkerja so obsojenci na primer dobili, če so poskušali ilegalno spraviti pošto iz zavoda, če so se sprli z miličnikom ali mu odgovarjali, če so se pogovarjali skozi okno ali govorili proti političnemu sistemu. Enako je bil kaznovan poskus pobega. Poleg bunkerja so obsojenci dobili še prepoved prejemanja paketov, pošte in obiskov, ki je lahko trajala tudi več mesecev.⁷¹ Bunker je bil posebna celica v kleti; glede na različne opise lahko sklepamo, da je bilo teh celic več. Nekateri opisi slikajo celico s kamni-

67 SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 1, Poročilo ministrstva za notranje zadeve od 12. 5. do 15. 10. 1945, str. 9; SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 13, Poročilo Komisije za pregled kazenskih in poboljševalnih zavodov v Sloveniji, 3. 4. 1946, str. 2; SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 43, Osnutek poročila za konferenco načelnikov oddelkov za izvrševanje kazni, ki se bo vršila pri Zveznem ministrtvu FLRJ od 24. II. t. l. dalje, str. 1; SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 618, Delovno poročilo za leto 1947, str. 7; SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 619, Delovno poročilo za mesec januar 1948, str. 1; Mesečno poročilo od 1. XI. do 30. XI. 1948, str. 1, 2; SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 620, Letno poročilo za 1949, str. 8; SI AS 1267, t. e. MNZ/14, a. e. 621, Letno poročilo za leto 1950, str. 11; SI AS 1267, t. e. MNZ/14, a. e. 622, Letno poročilo za leto 1951, str. 6; SI AS 1267, t. e. MNZ/14, a. e. 623, Poročilo za leto 1952, str. 8; SI AS 1267, t. e. MNZ/14, a. e. 624, Letno poročilo za leto 1953, str. 11.

68 SI AS 1267, t. e. MNZ/14, a. e. 624, Letno poročilo za leto 1953, str. 8.

69 SI AS 1267, t. e. MNZ/14, a. e. 622, Letno poročilo za leto 1951, str. 6–7.

70 SI AS 1931, MF III, št. 119, 206281, Poročilo o kaznilnicah; 206528, Udba i ličnosti u zatvorima, 10. 9. 1951.

71 SI AS 1931, MF III, št. 119, 206281–206284, Poročilo o kaznilnicah; Kragelj, *Moje celice*, str. 71.

tim zidom in cementnimi tlemi, brez okna, postelje ali slamarice. Drugi poročajo, da je celica imela lesene pograde brez slamaric ali odej, okno pa je bilo visoko pod stropom. Bilo je brez okenskih kril, da je lahko mraz neovirano prodiral v celico, ki je bila od tal do okna pod zemljo. Zato je bil prostor vlažen in hladen. Kljub temu, da je bila celica namenjena osamitvi, je v njej bivalo več obsojencev. Obsojenci so v bunkerju dobivali manj hrane in vode, zunanjšega sprehoda zanje ni bilo. Pazniki so z njimi grdo ravnali, jih zasmehovali in kaznovali za vsako malenkost ali celo fizično obračunavali z njimi. Pri tem so izpostavljali zlasti vlogo upravnika in njegovega namestnika.⁷²

Za manjše prestopke so obsojence kaznovali z odvzemom paketov, pošte in zmanjšanjem obrokov hrane. Sicer pa so z vsemi obsojenci ravnali slabo. Politični obsojenci so bili praviloma deležni strožje obravnave. Pogosto so bili izolirani v samicah, kjer so morali po nalogu upravnika ali njegovega namestnika pisati tako imenovane življenjepise, v katerih naj bi popisali vse okoliščine svojega »zločina«. Omejevali so jim nakup izdelkov v zavodski kantini ter pravico do prejemanja pošte in paketov ter jim zavračali razne prošnje.⁷³ Vodstvo zavoda je kot pomoč pri nadzoru pridobivalo posamezne obsojence, ki so delovali kot provokatorji oziroma tako imenovani cin-karji. Ti naj bi prisluškovali drugim obsojencem, pred njimi kritizirali upravo in politično oblast, jih nagovarjali k begu, nudili usluge za pošiljanje tajne pošte v mesto ter pridobljene informacije javljali upravi oziroma paznikom. Provokatorje naj bi stalno premeščali iz celice v celico.⁷⁴

Obsojence so neprestano selili, da se ne bi preveč ustalili. Celice so bile različno urejene. Nekatere so bile umazane, polne bolh in stenic, druge še vedno brez oken, ki jih zaradi pomanjkanja stekla niso mogli popraviti in so jih le začasno zadelali, tretje spet nekoliko boljše urejene.⁷⁵ Celice so bile natrpane z obsojenci, tudi samice, kjer jih je bilo nastanjenih do deset. Obsojence so vsak dan vodili na sprehod po dvorišču zavoda, pri čemer se niso smeli pogovarjati med sabo. Čez dan so delali v zavodu ali izven njega. Kljub fizično napornemu delu so prejeli slabo hrano; zjutraj črna kava in kruh, glavni obrok je bila

pogosto srednje gosta juha, medtem ko so meso dobili redko, za večerjo pa je bila juha ali solata.⁷⁶ Zato so bili toliko bolj veseli vsakega priboljška, ki so ga dobili. »Ko so se končno odprla vrata in so mi izročili paket od doma, v katerem je bilo vse od pižame do čokolade in od šunke do česna, sem se počutil skoraj srečnega. Prvič v svoji jetniški karieri sem odkril, koliko veselja lahko prinese v celico paket od doma,« je zapisal Ljubo Sirc.⁷⁷

FIZIČNO DELO KOT DEJAVNIK POLITIČNE PREVZGOJE

V kazenskih zavodih so se kmalu začeli ukvarjati z organiziranjem vzgojnih dejavnosti, pri čemer je bilo fizično delo pomemben del prevzgoje. Skupaj z drugim prevzgojnim delom, od predavanja do kulturnega in športnega udejstvovanja, naj bi obsojencem privzgojilo »pravilen« odnos do dela in nove družbene ureditve. V okviru kazenskih zavodov so kmalu organizirali zaposlovanje obsojencev v obrtnih delavnicah (kasneje posebnih državnih podjetjih) ali na kmetijskih posestvih, delali pa so tudi na zunanjih deloviščih. V okviru KPZ Ljubljana so bile obrtne delavnice vzpostavljene takoj po ustanovitvi zavoda, dohodki od delavnic so beleženi od februarja 1946. Prav tako je imel zavod v tem letu dohodke iz posestva, tako iz kmetijske kot iz živinorejske dejavnosti.⁷⁸

Dejavnost zavodskih delavnic je bila pestra. Delovni obrati Ljubljana, kot so se delavnice sprva imenovale, so konec leta 1946 obsegali čevljarstvo, krojaško, ključavničarsko, elektrotehnično, mehanično, knjigoveško, mizarstvo, sodarsko, pleskarsko, pletarsko in šiviljsko delavnico.⁷⁹ Delavnice niso bile namenjene le izdelovanju izdelkov, ampak tudi opravljanju storitev, kot so bile likanje oblačil, selitve, popravilo čevljev in oblačil, predelava in popravilo pohištva, težaško delo, popravilo radioaparatorov, koles, avtomobilov, akumulatorjev in štedilnikov ter čiščenje.⁸⁰

Na podlagi okrožnice zveznega ministrstva za notranje zadeve iz novembra 1946 so bile obrtne delavnice reorganizirane v državna obrtna podjetja, ki so pričela obratovati s 1. januarjem 1947. V

72 SI AS 1931, MF III, št. 119, 206281–206284, Poročilo o kaznilnicah; Kragelj, *Moje celice*, str. 72–77.

73 Kragelj, *Moje celice*, str. 72–96; SI AS 1931, MF III, št. 119, 206281–206284, Poročilo o kaznilnicah.

74 SI AS 1931, MF III, št. 119, 206261; 206528, Udba i ličnosti u zatvorima, 10. 9. 1951.

75 Sirc, *Med Hitlerjem in Titom*, str. 371–376; SI AS 1931, MF III, št. 119, 206282, Poročilo o kaznilnicah; Marc, *Črepinje*, str. 163–166.

76 SI AS 1931, MF III, št. 119, 206282–206284, Poročilo o kaznilnicah; Kragelj, *Moje celice*, str. 72, 105.

77 Sirc, *Med Hitlerjem in Titom*, str. 319.

78 SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 14, Dopis Ministrstvu za notranje zadeve FLRJ, 27. 6. 1946; SI AS 1267, t. e. MNZ/27, a. e. 693, Bilanca delovnih obratov KPZ Ljubljana za 1946 leto, Dohodki iz posestva; Dohodki od delavnic.

79 SI AS 1267, t. e. MNZ/27, a. e. 693, Bilanca delovnih obratov KPZ Ljubljana za 1946 leto, Inventarni spisek.

80 SI AS 1267, t. e. MNZ/27, a. e. 693, Bilanca delovnih obratov KPZ Ljubljana za 1946 leto, Seznam dolžnikov na dan 31. XII. 1946.

Sloveniji so bila ustanovljena tri obrtna podjetja, v Mariboru, Ljubljani in Begunjah. Vsem so bili dodeljeni obsojenci, ki so bili inženirji oziroma strokovnjaki za posamezna področja. Podobno so storili s poljedelskimi ekonomijami, ki so jih ustanovili v Rogozi pri Mariboru, na Igu pri Ljubljani, v Srebrničah pri Novem mestu in v Begunjah. Državna obrtna podjetja in ekonomije so ločili od uprav kazenskih zavodov, za njihovo administrativno-operativno vodenje je bil na ministrstvu za notranje zadeve, v okviru oddelka za izvrševanje kazni, ustanovljen poseben odsek za upravo gospodarskih podjetij.⁸¹ Državno obrtno podjetje v Ljubljani je vodila direkcija, sestavljena iz direktorja ter po enega delovodje za vsako od petih delavnic, ki so ostale. Te so bile ključavničarska, mehanična, krojaška, mizarska in čevlarska. Pod direkcijo so spadali še skladiščnik, ekonom in knjigovodja. Poljedelsko ekonomijo oziroma državno posestvo na Igu je vodil upravnik, medtem ko je bilo pomožno pisarniško osebje zaradi pomanjkanja kadrov pogosto iz vrst obsojencev.⁸²

Zaposlovanje obsojencev je imelo tudi gospodarski pomen. Obsojenci so bili poceni delovna sila ter so pomembno prispevali k povojni obnovi države in izpolnjevanju petletnega plana. Izkoristili so jih tako, da so jih pogosto razporejali na najtežja dela. Od njih so pričakovali visoko storilnost, ki so jo izpostavljali tudi v poročilih.⁸³ Obsojenci iz KPZ Ljubljana so bili leta 1947 prvenstveno zaposleni v delavnicah državnega obrtnega podjetja, na državnem posestvu na Igu ter pri raznih zunanjih delih. Z njihovo storilnostjo so bili zadovoljni, saj ni, kot so zapisali, v ničemer zaostajala za storilnostjo svobodnih delavcev. Njihova zaposlenost je bila visoka, v povprečju 84-odstotna. Delovnih obveznosti so bili oproščeni le tisti, ki so bili zaradi bolezni ali starosti nesposobni za delo.⁸⁴ Konec januarja 1947 je bilo v KPZ Ljubljana zaposlenih okoli 400 od 475 obsojencev, od tega 210 v državnem obrtnem podjetju in na poljedelski ekonomiji, 80 pri obnavljanju izžanskega gradu, okoli 70 pri raznih zunanjih delih in 40 pri hišnih delih.⁸⁵ »Če upoštevamo bolnike in obsojence, ki zaradi visoke starosti za delo niso sposobni, je zaposlitev v tem zavodu cca 100%,« so se pohvalili v poročilu.⁸⁶

Glavna težava državnega obrtnega podjetja v Ljubljani so bili majhni prostori, kar je preprečevalo željen razvoj in širitev dejavnosti. Ker podjetje zaradi velike prostorske stiske zavoda ni moglo dobiti več prostora, so težavo deloma rešili tako, da so »izvedli koncentracijo malih delavnic in ustanovili večje oddelke, kjer bi mogli poleg kvalificiranih zaposliti tudi nekvalificirane delavce«.⁸⁷ V ta namen so ukinili nekatere manjše delavnice (mehanično, kovaško, knjigoveško in pleskarsko) ter ustanovili tri večje oddelke: čevlarskega, ključavničarskega in krojaškega.⁸⁸ Državno elektro-kovinsko podjetje Motor, kot se je po novem imenovalo, so novembra 1947 zaradi boljših razvojnih možnosti preselili na Ig. V ta namen je bil obnovljen med vojno požgani izžanski grad.⁸⁹ Grajsko poslopje so dvignili za eno nadstropje. V njem so uredili prostore za ključavničarsko, mizarsko, elektromotorsko in čevlarsko delavnico, skladišče ter pisarne za upravo podjetja in paznike. Uredili so tudi celice in skupne prostore za 300 obsojencev.⁹⁰ Skupaj s podjetjem so namreč na Ig odšli tam zaposleni obsojenci.⁹¹ Selitev je bila načrtovana že dlje časa, obsojenci iz KPZ Ljubljana pa so pri obnovi izžanskega gradu in na pripadajočem posestvu delali najkasneje od januarja 1947.⁹²

Uprava zavoda se je tudi leta 1948 trudila, da bi čim več obsojencev prerazporedila na druge lokacije in s tem deloma rešila prostorsko stisko, v KPD Ljubljana je prebival le manjši del obsojencev. V prvih mesecih leta je bilo na zunanja dela razporejenih več kot 500 obsojencev, večinoma na Ig v Državno elektro-kovinsko podjetje Motor in na ekonomijo, več jih je bilo poslano tudi na gradnjo mladinske proge Šamac–Sarajevo, manjše število pa na različna druga delovišča ali v druge kazenske ustanove (omenjajo se državno kmetijsko posestvo Podbrezje, Kazensko pobolj-

87 SI AS 1267, t. e. MNZ/27, a. e. 701, Poročilo o delovanju gospodarskih podjetij za leto 1947, str. 1.

88 Prav tam.

89 SI AS 1267, t. e. MNZ/27, a. e. 699, Analiza bilance podjetja »Motor« za leto 1947, str. 1.

90 AS 1267, t. e. MNZ/27, a. e. 701, Poročilo o finančnem poslovanju državnih obrtnih podjetij Begunje, Ljubljana in Maribor v letu 1947, str. 4; Poročilo o poslovanju gospodarskih podjetij za leto 1947, str. 1–2; SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 43, Osnetek poročila za konferenco načelnikov oddelkov za izvrševanje kazni, str. 6; Piškurič, Začetki zopora na izžanskem gradu, str. 260–261.

91 SI AS 1267, t. e. MNZ/27, a. e. 699, Analiza bilance podjetja »Motor« za leto 1947, str. 1.

92 Dohodki s posestva so v bilanci KPZ Ljubljana sicer dokumentirani od februarja 1946, vendar iz tega ne moremo zagotovo zaključiti, da gre za posestvo Ig. Med odhodki se omenjajo tudi sredstva za gradnjo delovnega obrata Ig (gl. SI AS 1267, t. e. MNZ/27, a. e. 693, Bilanca delovnih obratov KPZ Ljubljana za 1946. leto).

81 SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 43, Osnetek poročila za konferenco načelnikov oddelkov za izvrševanje kazni, str. 6.

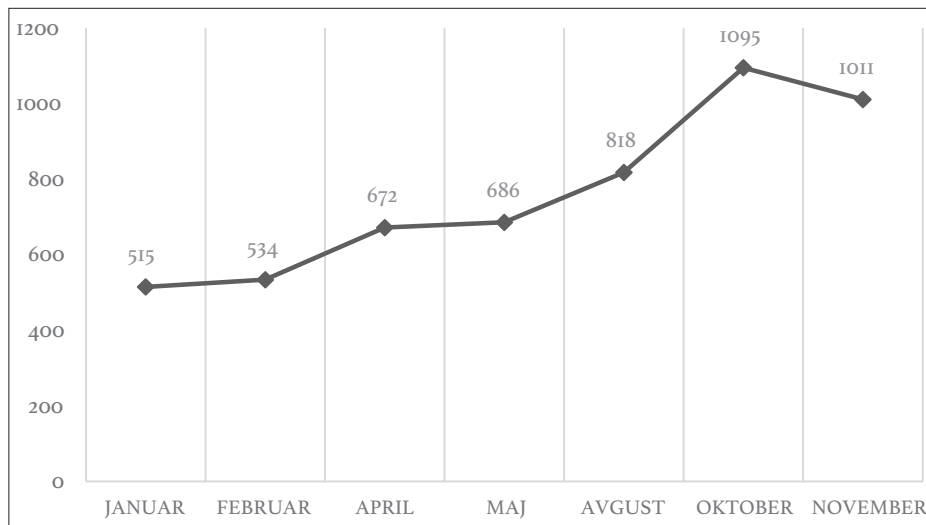
82 Prav tam.

83 Prim. Mikola, *Rdeče nasilje*, str. 119–124.

84 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 618, Delovno poročilo za leto 1947, 3. 1. 1948, str. 8.

85 SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 43, Osnetek poročila za konferenco načelnikov oddelkov za izvrševanje kazni, str. 6.

86 Prav tam.

Graf 2: Graf prikazuje naraščanje števila obsojencev, ki so bili leta 1948 iz KPD Ljubljana prerazporejeni na zunanja dela.⁹³

ševalni zavod Begunje, Litostroj, gradnje v Novem mestu, Ljudska republika Srbija in centralni zapori Udbe). Aprila je večje število obsojencev odšlo na delo na avtocesti Zagreb–Beograd.⁹⁴ Podobno stanje zasledimo tudi v naslednjih mesecih, le da je bilo sredi leta več obsojencev dodeljenih še za gradnjo tovarne Litostroj in stavbe ministrstva za notranje zadeve v Slomškovi ulici, konec leta pa so pričeli z gradnjo Doma narodne milice.⁹⁵

Zaposlenost obsojencev je ostajala visoka vse leto 1948. Avgusta je bilo na različna dela razporejenih 818 obsojencev oziroma 83,7 odstotka, oktobra je število zaposlenih naraslo na 1095 obsojencev oziroma 97,8 odstotka, novembra pa je zaposlenost zopet nekoliko padla.⁹⁶ Statistika pove, da je bila leta 1948 v KPD Ljubljana povprečna

zaposlenost 82-odstotna, od tega v zadnjem trimesečju 91-odstotna.⁹⁷

Konec leta 1949 je bilo v KPD Ljubljana 1545 obsojencev. Od tega jih je bilo v zavodu zaposlenih 194, v državnem obrtnem podjetju 260, drugje po Sloveniji 679, izven Slovenije 303. Nezaposlenih je bilo 109.⁹⁸ Delovne razmere na zunanjih gradbiščih, kjer so obsojenci delali pod strogim nadzorom miličnikov, so bile pogosto slabe, obsojenci pa preobremenjeni, kar lahko razberemo tudi iz poročil o delu podjetij, ekonomij in gradbišč. V podjetju Motor na Igu so stanje v začetku leta 1949 opisali kot zadovoljivo, a iz poročila vidimo, da so izpostavljali tako slabo disciplino obsojencev do uslužbencev kot slabo disciplino miličnikov, ki niso dosledno izvajali nadzora nad obsojenci, njihovim vstajanjem, čiščenjem prostorov in odhajanjem na delo. Bivalne razmere obsojencev so bile slabe, prostori prenatrpani, primanjkovalo je postelj,⁹⁹ ki so bile nujno potrebne, »da bi se obsojenci bolje odpočili in bili tako tudi bolj sposobni za delo«. ¹⁰⁰ Tudi na državnem posestvu Ig, kjer naj bi bili obsojenci »pravilno zaposleni«, bivalne razmere niso bile najboljše. Za izboljšanje higienskih razmer bi potrebovali zlasti več perila in rjuh.¹⁰¹ Podjetje Motor se je maja 1950 preselilo v Škofjo Loko,¹⁰² medtem ko je državno

93 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 619, Delovno poročilo za mesec januar 1948, str. 1; Delovno poročilo za mesec februar 1948, str. 1; Delovno poročilo za mesec april 1948, str. 1; Mesečno delovno poročilo za čas od 1. VIII. do 30. VIII. 48, str. 2–3; Mesečno poročilo od 1. X. do 30. X. 48, str. 3; Mesečno poročilo od 1. XI. do 30. XI. 48, str. 1–3.

94 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 619, Delovno poročilo za mesec januar 1948, str. 4; SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 619, Delovno poročilo za mesec februar 1948, str. 1; SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 619, Delovno poročilo za mesec april 1948, str. 1.

95 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 619, Delovno poročilo za mesec maj 1948, str. 1; Mesečno delovno poročilo za čas od 1. VII. do 30. VII. 48, str. 9; Mesečno delovno poročilo za čas od 1. VIII. do 30. VIII. 48, str. 3–7; SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 620, Poročilo o poslovanju podjetij, 5. II. 1948, str. 3.

96 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 619, Mesečno delovno poročilo za čas od 1. VIII. do 30. VIII. 48, str. 3; SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 619, Mesečno poročilo od 1. X. do 30. X. 48, str. 3; SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 619, Mesečno poročilo od 1. XI. do 30. XI. 48, str. 1–3.

97 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 619, Letno poročilo za leto 1948, str. 17–18; SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 620, Tromeščno poročilo od 1. X. – 1. I. 1949, str. 4.

98 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 620, Letno poročilo za 1949, str. 8.

99 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 620, Mesečno poročilo od 1. do 31. januarja 1949, str. 6.

100 Prav tam, str. 8.

101 Prav tam.

102 SI AS 1267, t. e. MNZ/14, a. e. 621, Letno poročilo za leto

posestvo oziroma Ekonomija Ig pri Ljubljani, kot so jo imenovali od leta 1949, ostala v kraju.¹⁰³ Število obsojencev, ki so prestajali kazen na Igu, se je zaradi odhoda podjetja Motor zmanjšalo. V letih 1952 in 1953 je bilo iz KPD Ljubljana na delo na ekonomiji povprečno napotenih med 20 in 25 obsojencev.¹⁰⁴ V izpraznjenih prostorih so za krajši čas namestili šolo za miličnike Ministrstva za notranje zadeve LRS.¹⁰⁵

Večje število obsojencev je bilo v začetku leta 1949 zaposlenih še pri gradnji doma narodne milice, kjer so delali tudi po 12 do 14 ur na dan. V poročilu so izpostavili zlasti slabo organizacijo dela in slab nadzor miličnikov nad obsojenci, ki jim je uspelo vzpostaviti nedovoljene stike z znanci. Slabi so bili tudi pogoji dela in bivanja. Na tem delovišču so zaznali pojav srbečice in uši, ki jih niso mogli zatreti niti s kopanjem in mazanjem. K pojavu je pripomoglo premalo oblek in perila, čevlje pa so obsojencem poslali šele konec meseca.¹⁰⁶ Ko se je februarja zaključilo delo na domu narodne milice, so bili obsojenci premeščeni na gradnjo uprave narodne milice, kjer so delali v skupinah. Zaradi hudega mraza so bila dela kmalu ustavljena, obsojenci pa razporejeni h gradnji barak v Šiški ter ograje okoli taborišča.¹⁰⁷ Marca se je delo nadaljevalo tako na upravnem poslopju narodne milice kot na gradnji barak v taborišču Šiška.¹⁰⁸ Obsojenci so v tem času delali še na delovišču v Litostroju. Uprava je menila, da naj bi bile bivalne razmere in delovni pogoji na delovišču v Litostroju zadovoljivi, motilo jo je le, da je večje število obsojencev ostajalo nezaposlenih. Podjetje Gradis je namreč pri zaključnih delih potrebovalo manjše skupine obsojencev, a zaradi premajhnega števila miličnikov, ki bi izvajali nadzor,

v skupine niso mogli razporediti vseh obsojencev. Del obsojencev je ostajal nezaposlen tudi zaradi pomanjkanja obutve, kar priča o slabi opremljenosti.¹⁰⁹

Delo je glavni element prevzgoje ostajalo tudi v začetku petdesetih let, a natančnejši podatki o zaposlenosti obsojencev so se postopoma umikali iz poročil. Konec leta 1950 je bilo v KPD Ljubljana 2180 obsojencev. 269 jih je bilo zaposlenih pri hišnih opravilih in v hišnih delavnicah, 333 v državnem obrtnem podjetju, 1261 drugje po Sloveniji in 182 izven Slovenije. Le 135 obsojencev, ki so bili starostno onemogli in bolni, ni bilo zaposlenih. V zaporu tipa A je bila povprečna zaposlenost 96,4-odstotna. Obsojenci so bili zaposleni zlasti pri gradbenih delih in na ekonomijah, pa tudi pri hišnih delih in v hišnih delavnicah.¹¹⁰ Za leto 1951 zasledimo le, da je bilo v zavodu 2673 obsojencev, od tega jih je bilo 97,8 odstotka oziroma 2615 zaposlenih.¹¹¹

DRUGE PREVZGOJNE DEJAVNOSTI

Fizično delo so dopolnjevale druge prevzgojne dejavnosti, ki so se jih obsojenci udeleževali, ko niso delali. Dejavnosti v zavodih niso bile enotno organizirane, ampak glede na razpoložljive kadrovske in prostorske zmogljivosti posameznega zavoda. Odvisne so bile zlasti od usposobljenosti vodilnega kadra in zaposlenih. Delavcev, ki bi bili kvalificirani za prevzgojno delo, je pogosto primanjkovalo, prav tako finančnih sredstev.¹¹² Prevzgojne dejavnosti so bile splošno in strokovno izobraževanje, različne prireditve, predvajanje politično-vzgojnih filmov, izposoja knjig in časopisov, kulturne dejavnosti, športne aktivnosti ter igranje šaha.

Zapisi o izvajanju prevzgojnih dejavnosti v KPZ Ljubljana leta 1946 so skromni. Razberemo lahko le, da je imel zavod prevzgojno dvorano in knjižnico, v kateri je bilo 1042 izvodov knjig oziroma 576 različnih naslovov.¹¹³ Tudi leta 1947 so bile v zavodu zaradi kadrovske podhranjenosti organizirane le posamezne dejavnosti. Kot večjo

1950, str. 17; Produkcijsko poročilo za leto 1950 »Motor«, str. 1–5.

103 SI AS 1267, t. e. MNZ/14, a. e. 622, Letno poročilo za leto 1951, str. 25; Poročilo gospodarskega odseka za leto 1951, str. 1; SI AS 1267, t. e. MNZ/14, a. e. 623, Poročilo za leto 1952, str. 9.

104 SI AS 1267, t. e. MNZ/14, a. e. 623, Poročilo za leto 1952, str. 10; SI AS 1267, t. e. MNZ/14, a. e. 624, Letno poročilo za leto 1953, str. 11.

105 SI ZAL LJU 31/4, t. e. 32, a. e. 480, Priloga k bilanci, 31. 12. 1952; SI AS 1267, t. e. MNZ/14, a. e. 626, Letno poročilo za leto 1954, str. 1; SI AS 1267, t. e. MNZ/11, a. e. 547, Preselitev KPD Ljubljana na Ig, 14. 8. 1953; SI AS 1931, MF III, št. 119, 206529, Udba i ličnosti u zatvorima; Sirc, *Med Hitlerjem in Titom*, str. 402.

106 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 620, Mesečno poročilo od 1. do 31. januarja 1949, str. 6–7.

107 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 620, Poročilo za mesec februar 1949, o delu podjetij, ekonomij in gradilišč pod tukajšnjim A. O. V., 9. 3. 1949, str. 4.

108 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 620, Poročilo za mesec marec 1949, o delu podjetij, ekonomij in gradilišč pod tukajšnjim A. O. V., 8. 4. 1949, str. 4.

109 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 620, Mesečno poročilo od 1. do 31. januarja 1949, str. 7.

110 SI AS 1267, t. e. MNZ/14, a. e. 621, Letno poročilo za leto 1950, str. 11–12.

111 SI AS 1267, t. e. MNZ/14, a. e. 622, Letno poročilo za leto 1951, str. 6–7.

112 SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 43, Osnutek poročila za konferenco načelnikov oddelkov za izvrševanje kazni, str. 3–5.

113 SI AS 1267, t. e. MNZ/27, a. e. 693, Bilanca delovnih obratov KPZ Ljubljana za 1946 leto, Spisek inventarja po stanju ob popisu dne 31. decembra 1946; Inventarni spisek knjig zavodske knjižnice po stanju ob popisu dne 31. XII. 1946.

ovi pri delu so označili dejstvo, da zavod ni imel pomočnika upravnika, ki bi moral po pravilih skrbeti za učno-vzgojno in kulturno-prosvetno delo.¹¹⁴ Prav tako ni imel zaposlenega vzgojnega referenta, zato je bila koordinacija vzgojnega dela prepuščena referentu za vzgojo ministrstva za notranje zadeve, ki pa se zaradi drugih rednih nalog ni mogel v večji meri posvetiti temu zavodu.¹¹⁵ Tako so v KPZ Ljubljana leta 1947 organizirali le ogled dveh filmov, nekaj predavanj in šahovski turnir.¹¹⁶ Za namene strokovnega izobraževanja je bila leta 1947 ustanovljena tako imenovana strokovno-nadaljevalna šola, ki je izvedla izobraževanje za vajence kovinske in lesne stroke.¹¹⁷

V začetku leta 1948 je KPD Ljubljana sicer zaposlil vzgojnega referenta, ki pa je delo opravljal le dva meseca, nato je zavod dlje časa ostal brez ustreznega kadra. Zato so se v začetku leta posvetili zlasti analfabetskim tečajem, prav tako se je januarja in februarja nadaljevala šola za vajence kovinske in lesne stroke. Vodstvo zavoda s potekom izobraževanja ni bilo najbolj zadovoljno. Pritoževalo se je nad malodušjem tečajnikov, ki naj bi vladalo od samega začetka, medtem ko je snov označilo kot prenaporno.¹¹⁸ Ob kulturnem dnevu je zavod organiziral proslavo s »*primernim predavanjem*«, recitacijami in pevske točkami. V zavodu je deloval pevski zbor, ki je štel 53 pevcev. Še naprej je delovala knjižnica, obsojenci so imeli na voljo tudi dnevno časopisje in revijo *Tovariš*. Poleg tega so si lahko februarja ogledali dva filma in poslušali predavanje o pomenu združništva.¹¹⁹ Redno predvajanje politično-vzgojnih filmov se je nadaljevalo tudi v naslednjih mesecih.¹²⁰ Več težav je bilo z organiziranjem predavanj, ki so jih šteli za pomembno prevzgojno obliko, saj jih zaradi kadrovske težave niso redno izvajali.¹²¹ Ker je bilo med obsojenci zelo priljubljeno igranje šaha, so aprila 1948 obsojenci v KPD Ljubljana za-

čeli izdelovati šahovske komplete, sprva za lastne potrebe, nato pa naj bi jih razdelili tudi po drugih zavodih.¹²²

Zavod je maja 1948 po dolgem času le dobil pomočnika upravnika, a prevzgojno delo kljub kadrovski okrepitvi v poletnih mesecih še ni zaživelo, saj je bilo veliko obsojencev razporejenih na zunanja delovišča.¹²³ Poleg tega so za novega pomočnika upravnika zapisali, da za prevzgojno delo »*nima nikakega smisla, niti sposobnosti, zadnji čas pa tudi ne volje*«, in dodali: »*Ker spada v delokrog ljubljanskega zavoda tudi Igu, deloma taborišče Litostroj in gradilišče v Slomškovi ulici, je bila nujna namestitve vzgojnega referenta pri upravi kazensko-poboljševalnega zavoda v Ljubljani, ki bo to mesto nastopil dne 1. avgusta, s čemer bo problem vzgojnega dela v kazensko-poboljševalnem zavodu v Ljubljani v glavnem rešen.*«¹²⁴ Prihod novega vzgojnega referenta je res vplival na pogostejše izvajanje prevzgojnih dejavnosti. Na vseh lokacijah (v KPZ Ljubljana, na gradbiščih Litostroj in Slomškova ulica ter na Igu) so do konca septembra izvedli tri tečaje za nepismene obsojence ter osem predavanj (o razvoju stahanovstva, o kolhozih, strokovna predavanja za tiste, ki so bili zaposleni pri izdelovanju elektromotorjev, ter različna politična predavanja), ki jih je izvedel sam vzgojni referent.¹²⁵ Strokovno-nadaljevalno šolo za vajence pri izdelovanju elektromotorjev so izvajali na Igu, avgusta se je tam zaključil tečaj za priktrojevanje v čevljarški stroki. Pri tem so se pohvalili, da je tečaj dosegel svoj namen, saj se je z njegovo pomočjo »*dvignila produkcija v čevljarški delavnici tako številčno, kakor kakovostno*«. ¹²⁶ V zadnjem trimesečju leta 1948 se je v okviru zavoda nadaljevalo izvajanje analfabetskih tečajev, organizirana sta bila še dva tečaja za računovodstvo in slovenščino, šola za vajence elektrotehnične stroke ter izpopolnjevalni tečaj za delavce, zaposlene pri gradnji elektromotorjev na Igu. Splošnih predavanj, ki so bila večinoma politična, je bilo šest (teme so bile okto-brska revolucija, 29. november in štiri o imperia-lizmu).¹²⁷ Predvajali so dva filma, pred katerima so

114 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 618, Delovno poročilo za leto 1947, 3. I. 1948, str. 7.

115 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 618, Učno-vzgojno in kulturno-prosvetno delo, str. 2.

116 Prav tam, str. 1–2; SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 43, Osnutek poročila za konferenco načelnikov oddelkov za izvrševanje kazni, str. 3–5; SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 618, Tromesečni radni izveštaj, 1. 10. – 31. 12. 1947, str. 4–5.

117 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 618, Učno-vzgojno in kulturno-prosvetno delo, str. 1; Tromesečni radni izveštaj, 1. 10. – 31. 12. 1947, str. 3.

118 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 619, Letno poročilo za leto 1948, str. 24–29; Delovno poročilo za mesec januar 1948, str. 5; Delovno poročilo za mesec februar 1948, str. 6.

119 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 619, Delovno poročilo za mesec februar 1948, str. 6.

120 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 619, Delovno poročilo za mesec maj 1948, str. 6.

121 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 619, Delovno poročilo za mesec april 1948, str. 5.

122 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 619, Delovno poročilo za mesec februar 1948, str. 6; Delovno poročilo za mesec april 1948, str. 6; Delovno poročilo za mesec maj 1948, str. 6.

123 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 619, Delovno poročilo za mesec maj 1948, str. 4; Mesečno delovno poročilo za čas od 1. VII. do 30. VII. 48, str. 9.

124 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 619, Mesečno delovno poročilo za čas od 1. VII. do 30. VII. 48, str. 10.

125 SI AS 1267, MNZ, t. e. 13, a. e. 619, Mesečno delovno poročilo za čas od 1. VIII. do 30. VIII. 48, str. 7; Tromesečno poročilo od 1. VIII. do 30. IX 1948, str. II.

126 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 619, Tromesečno poročilo od 1. VIII. do 30. IX 1948, str. 12.

127 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 620, Tromesečno poročilo od 1. X. – 1. I. 1949, str. 7–8; Mesečno poročilo od 1. X. do

bili zaradi prevzgoje načrtno predvajani tudi obzorniki, »ki prikazujejo delovni polet naših ljudskih množic, uspehe pri izvedbi plana, delo udarnikov in podobno«. ¹²⁸

V okviru KPD Ljubljana so leta 1948 nekaj časa delovali štirje pevski zbori, in sicer na Miklošičevi, na Igu, v Litostroju in v Slomškovi (slednji je kmalu prenehal z delovanjem); vodili so jih obsojenci pod nadzorom paznikov. Učili so se narodnih, partizanskih in umetnih pesmi ter z njimi sodelovali na internih prireditvah in proslavah. Igralske skupine so bile tri, delovale so na Igu, v Litostroju in na Miklošičevi, v njih pa je izmenično sodelovalo 65 obsojencev. Prav tako so sodelovale na internih prireditvah in proslavah. ¹²⁹ V prostem času so imeli obsojenci na voljo literaturo in dnevno časopisje. Knjige so lahko prejeli enkrat tedensko. Zavodska knjižnica je v začetku leta štela 997 knjig. Od tega so jih 249 dodelili gradbišču v Litostroju, kjer so načrtovali ustanovitev samostojne knjižnice. Samostojno knjižnico so že imeli obsojenci na Igu, medtem ko so obsojenci v Slomškovi prejeli knjige iz Miklošičeve vsakih štirinajst dni. Do konca leta je zavodska knjižnica fond povečala na 1369 knjig. Dnevno časopisje in revije, omenjajo se *Ljudska pravica*, *Tovariš*, *Slovenski poročevalec* in *Kmečki glas*, so razdelili po sobah, tako da je imela vsaka soba vsaj en izvod, večje sobe pa tudi po dva in več. ¹³⁰ V začetku leta 1949 je tudi gradbišče v Litostroju dobilo svojo knjižnico, v prvi vrsti s politično vsebino ter nekaj strokovnih in leposlovnih knjig. ¹³¹

Vsi obsojenci, razen starejših in bolnih, so se morali udeleževati »fizikulture« vaj. Jutranjo gimnastiko so najbolj redno izvajali v delovnem taborišču obsojencev v Litostroju, in sicer zjutraj pred zajtrkom, medtem ko so jo na Miklošičevi izvajali v času sprehoda. V prostem času je bilo med obsojenci še vedno najbolj priljubljeno igranje šaha. Zato so obsojencem v Litostroju dodelili

15 kompletov šaha, na Slomškovi pa pet. V okviru zavoda je bilo odigranih več turnirjev. ¹³²

Prevzgojno delo je v tem smislu potekalo tudi v prihodnjih letih. »Fizično delo je bilo najtesneje povezano s politično prevzgojo, zlasti s političnim študijem in s predavanji, s katerimi smo obsojencem prikazovali pomen socialistične družbene ureditve za delovnega človeka in pomen produkcije za uspešno izvajanje petletnega plana, pri čemer smo se poleg študijskih krožkov in predavanj v znatni meri posluževali tudi radijskih oddaj ter smo v ta namen opremili z zvočnimi napravami kazensko-poboljševalne domove v Ljubljani, Mariboru in v Rajhenburgu,« so zapisali v letnem poročilu za leto 1950. ¹³³ Hišne radijske oddaje so po novem omogočale, da so obsojenci primerne vsebine poslušali tudi v bivalnih prostorih. Pri njihovi izvedbi so sodelovali tako vzgojni referenti kot obsojenci. Zavod je nadaljeval tudi z organiziranjem različnih strokovnih tečajev za obsojence, da bi jih čim bolj usposobil za delo. ¹³⁴ Leta 1951 so v KPD Ljubljana dokumentirane tedenske filmske predstave, razen na dveh deloviščih. A v poročilu so zopet izpostavili kadrovske težave. Zapisali so namreč, da vzgojni referent ni imel političnih in strokovnih kvalifikacij ter da je vse izobraževalno in kulturno-prosvetno delo prepuščal obsojencem. Zato so ga decembra odstranili s tega delovnega mesta. ¹³⁵

UKINITEV KPD LJUBLJANA

V začetku petdesetih let se je delo obsojencev na zunanjih deloviščih postopoma zaključevalo. Podjetje Gradis, ki je zaposlovalo večje število obsojencev, je upravi zavoda januarja 1953 pojasnilo razloge za tako odločitev: »Z ozirom na značaj dela na gradbišču, ki ne dopušča več masovne uporabe delovne sile in z ozirom na razpoložljivo civilno delovno silo, smo prisiljeni ukiniti delo z obsojenci.« Upravo zavoda je prosilo, da najkasneje do konca februarja 1953 delavce obsojence umakne z gradbišča, da bo podjetje lahko njihovo naselje preuredilo za sprejem civilne delovne sile. ¹³⁶

30. X. 48, str. 8; Mesečno poročilo od 1. XI. do 30. XI. 48, str. 4–6.

128 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 620, Tromesečno poročilo od 1. X. – 1. I. 1949, str. 8.

129 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 619, Mesečno delovno poročilo za čas od 1. VIII. do 30. VIII. 48, str. 7; Tromesečno poročilo od 1. VIII. do 30. IX. 1948, str. 11; Mesečno poročilo od 1. X. do 30. X. 48, str. 8; SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 620, Tromesečno poročilo od 1. X. – 1. I. 1949, str. 8.

130 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 619, Mesečno delovno poročilo za čas od 1. VIII. do 30. VIII. 48, str. 7–8; Tromesečno poročilo od 1. VIII. do 30. IX. 1948, II; SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 620, Tromesečno poročilo od 1. X. – 1. I. 1949, str. 8.

131 SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 620, Mesečno poročilo od 1. do 31. januarja 1949, str. 10–11.

132 SI AS 1267, MNZ, t. e. 13, a. e. 619, Mesečno delovno poročilo za čas od 1. VIII. do 30. VIII. 48, str. 7–8; Tromesečno poročilo od 1. VIII. do 30. IX. 1948, str. 12; SI AS 1267, t. e. MNZ/13, a. e. 620, Tromesečno poročilo od 1. X. – 1. I. 1949, str. 9.

133 SI AS 1267, t. e. MNZ/14, a. e. 621, Letno poročilo za leto 1950, str. 12. Za zapor na gradu Rajhenburg po drugi svetovni vojni gl. Jankovič Deržič, Grad Rajhenburg, str. 575–584.

134 SI AS 1267, t. e. MNZ/14, a. e. 621, Poročilo za I. polletje 1950, str. 12; SI AS 1267, t. e. MNZ/14, a. e. 621, Letno poročilo za leto 1950, str. 13.

135 SI AS 1267, t. e. MNZ/14, a. e. 622, Letno poročilo za leto 1951, str. 13.

136 SI AS 1267, t. e. MNZ/10, a. e. 528, Dopis št. 5/53 Upravi KPD, 6. I. 1953.

Do opustitve delovišč je prišlo pri hidrocen- trali Medvode in deloma na Žalah,¹³⁷ obsojence pa je bilo treba ponovno namestiti v prostorih KPD Ljubljana. Po Turnškovih navodilih je moral KPD Ljubljana ukiniti knjigovoznico ter nje- ne prostore preurediti za nastanitev obsojencev, vso opremo knjigovoznice pa odstopiti vzgojno poboljševalnemu domu Radeče.¹³⁸ Čeprav uprava zavoda ni bila zadovoljna z ukinitvijo in je uteme- ljevala nujnost obstoja knjigovoznice, je bilo tre- ba navodilo izvršiti.¹³⁹ Poleg tega naj bi se za po- večanje nastanitvenih kapacitet v KPD Ljubljana zavodska bolnica omejila le na en trakt, zmanjšati so morali tudi prostore za skladiščenje osebnih predmetov obsojencev in preiskovancev. Prepo- vedano je bilo vsakršno zaposlovanje preiskovan- cev, razen če je šlo za strokovnjake, da bi lahko zaposlili čim več obsojencev. Prav tako zaradi var- čevanja niso smeli izdajati državne obleke, perila in obutve, razen v nujnih primerih; namesto tega naj bi preiskovancem in obsojencem omogočili, da tedensko oddajajo perilo v pranje svojcem.¹⁴⁰

Prostorska stiska je bila prehuda, da bi jo lahko rešili z začasnimi ukrepi, zato so kmalu začeli raz- mišljati o premestitvi zavoda na drugo lokacijo. Stavbo na Miklošičevi cesti so še vedno uporabljali kot preiskovalni zapor, kazensko poboljševalni dom ter zapor za prestajanje kazni zapora oziro- ma strogega zapora, in sicer ko je moral obsojeni po pravnomočnosti sodbe prestati še šest mese- cev ali manj kazni. »Ni potrebno posebej poudariti, da je v zgradbi s takim številom prostorov, v kateri so preiskovalni zapor, zapor in KPD, nemogoče izvrševa- ti kazni po predpisih kazenskega zakonika, zakona o izvršitvi kazni in na podlagi tega zakona izdanih pra- vilnikov,« so zapisali.¹⁴¹ Prostorske razmere se od ustanovitve niso bistveno spremenile. V stavbi je bilo 74 samic, za katere so ocenili, da prihajajo v poštev le za preiskovance, in 28 skupnih sob, ki so bile razmeroma majhne, s povprečno velikostjo 25 m². Stavba ni imela primernih prostorov niti za kulturno-prosvetno delo obsojencev niti za obrtne delavnice, ki so jih še vedno imeli za po- membne pri prevzgoji obsojencev. Lega stavbe v središču mesta je onemogočala odpravo pomanj- kljivosti z dozidavo. Lokacijo so prav tako označili kot neprimerno za zapor, ustrezala naj bi kvečje-

mu za preiskovalni zapor in zapor do šestih me- secev. Leta 1953 je bilo v stavbi 132 preiskovancev, 590 obsojencev, ki so kazni prestajali v kazensko poboljševalnem domu, in 112 obsojencev, ki so ka- zen prestajali v zaporu. Ocenili so, da bi stavba lahko sprejela največ okoli 250 preiskovancev in 150 obsojencev do šestih mesecev kazni, da bi bile bivalne razmere razmeroma dobre.¹⁴²

V virih se kot nova lokacija sprva omenja stav- ba na Poljanskem nasipu, ki je bila še vedno v uporabi kot preiskovalni zapor, čeprav so menili, da zaradi oddaljenosti od sodišča za ta namen ni primerna. V prvem in drugem nadstropju je bilo 29 sob, od tega 12 zelo velikih, in 12 v pritličju. Me- nili so, da bi lahko ob upoštevanju higienskih in zdravstvenih predpisov sobe v prvem in drugem nadstropju sprejele okoli 650 obsojencev, v prit- ličju pa 150. S predelavo stranske stavbe, v kateri je bilo okoli 80 samic, bi pridobili dodatne štiri večje sobe, kjer so predvidevali namestitev 250 oseb. Načrti za Poljanski nasip so s tem predvi- devali nastanitvene možnosti za okoli 1050 obso- jencev. Poleg tega naj bi bilo v enem od stranskih prostorov, kjer so bili takrat prostori preiskoval- nega oddelka in so bili le delno izkoriščeni, mo- goče urediti tudi centralno bolnico za obsojence. Neposredna bližina splošne bolnice naj bi v pri- meru potrebe olajšala prihod zdravnikov specia- listov in hkrati zmanjšala stroške transporta težje bolnih obsojencev v splošno bolnico.¹⁴³ Potencial- ni prostor za obrtne delavnice so videli v ostalih stranskih objektih, ki jih je Republiški sekreta- riat za notranje zadeve uporabljal za skladiščenje svojega tovornega voznega parka, a se je namera- val seliti na Vodovodno cesto. Gradnja prostorov za obrtne delavnice naj bi bila prav tako možna na zemljišču okoli stavb. Ob nastanku predloga za selitev je bilo v stavbi na Poljanskem nasipu le 100 preiskovancev in obsojencev, ki so bili za- posleni pri adaptaciji takrat že močno dotrajane stavbe.¹⁴⁴

Omenjeni predlog ni bil realiziran. Namesto tega so se odločili ustanoviti nov zavod, Kazensko poboljševalni dom Ig pri Ljubljani (KPD Ig).¹⁴⁵ Vsi potrebni ukrepi so bili načrtani že avgusta 1953, v prvi vrsti imenovanje bodočega upravnika in ekonomista, ki bi bila odgovorna za selitev. Ker je bilo na Igu le šest stanovanj za zaposlene v za- vodu, je Turnšek v prvi vrsti spodbujal zaposli- tev neporočenih moških, za katere bi bilo lažje najti ustrezno stanovanje kot za družine. Drugi

¹³⁷ SI AS 1267, t. e. MNZ/10, a. e. 528, Dopis št. 118/1-52 Upravi kazenskega poboljševalnega doma Ljubljana, 9. 1. 1953.

¹³⁸ Prav tam.

¹³⁹ SI AS 1267, t. e. MNZ/10, a. e. 528, Dopis št. 382/1 Ukinitve knjigovoznice, 12. 1. 1953.

¹⁴⁰ SI AS 1267, t. e. MNZ/10, a. e. 528, Dopis št. 118/1-52 Upravi kazenskega poboljševalnega doma Ljubljana, 9. 1. 1953.

¹⁴¹ SI AS 1267, t. e. MNZ/11, a. e. 547, Predlog za premestitev KPD iz Miklošičeve ceste v zgradbo št. 52 na Poljanskem nasipu, str. 1.

¹⁴² Prav tam.

¹⁴³ Prav tam.

¹⁴⁴ Prav tam, str. 1–2.

¹⁴⁵ SI AS 1267, t. e. MNZ/11, a. e. 547, Odločba št. III. 1790/1-53, 14. 9. 1953.

*Rušenje zaporniškega dela za sodno palačo, pogled s Pražakove ulice
(foto: Viljem Zupanc, hrani: SI ZAL LJU 342).*

ukrepi za oblikovanje samostojnega zavoda na Igu so vključevali postavitev žične ograje okoli poslopja, zamenjavo vrat in ključavnice na sobah obsojencev ter izdelavo in namestitev rešetk na hodnikih in glavnih vratih. Prav tako bi morali urediti prostore za delavnice, zgraditi paviljon za obiske in garažo za avtomobile, urediti sušilnico in dezinfektor za perilo, preurediti kuhinjo in vanjo namestiti enega od velikih kotlov za kuhanje hrane iz KPD Ljubljana ter v sobah obsojencev namestiti nove železne peči na žagovino in kabine za stranišča. Od vseh del je bilo najbolj nujno urediti ograjo okoli poslopja in kuhinjo. Načrtov za grajsko poslopje ni bilo, zato so nameravali zaposliti enega od obsojencev, da jih izdelata. Ocenjevali so, da bi imel preurejeni KPD Ig kapaciteto od 500 do 550 obsojencev.¹⁴⁶

S 1. januarjem 1954 je bil KPD Ljubljana ukinjen, obsojenci pa premeščeni v druge ustanove za prestajanje kazni. Na Miklošičevi ulici je ostal mestni zapor Tajništva za notranje zadeve Mestnega ljudskega odbora glavnega mesta Ljubljana oziroma okrajni zapor v Ljubljani.¹⁴⁷

ZA KONEC

V drugi polovici petdesetih let je zazidalni načrt Miklošičeve, Cigaletove in Pražakove ulice predvideval gradnjo upravne zgradbe na dvorišču nekdanjega sodnega zavora. Tja so nameravali

preseliti postajo ljudske milice, za stare upravne in del bivalnih prostorov zaporov se je potegovalo sodišče.¹⁴⁸ »Upravni prostori okrajnih zaporov naj bi se premestili iz Miklošičeve 9 na zgradbo Cigaletova 4, kjer so sedaj stanovanjski prostori za uslužbence zaporov. /.../ Pralnica, ki je sedaj na dvorišču in prostori ekonomata, ki so po tem zazidalnem načrtu predvideni za rušenje, bi se premestili v kletne prostore zaporov, ki so na strani Cigaletove in bodo povezani tako z upravnimi prostori zaporov,« so dodali.¹⁴⁹

V tem času so v celotni Jugoslaviji razmišljali o gradnji novih namenskih stavb za zapore, saj so bile stare večinoma neprimerne za prestajanje kazni. Izpostavili so zlasti vprašanje ločevanja obsojencev, za katere naj bi veljal milejši način prestajanja kazni.¹⁵⁰ V Ljubljani se je vprašanje primernih prostorov za okrajni zapor zavleklo do začetka šestdesetih let. Leta 1960 je bilo odločeno, da se mora zapor preseliti iz središča Ljubljane. Zanj naj bi bila zgrajena nova stavba, medtem ko naj bi dotedanje prostore izročili Državnemu sekretariatu za pravosodno upravo LRS.¹⁵¹ Okrajni zapor se je v adaptirane in deloma novozgrajene prostore na Povšetovi ulici preselil konec leta 1962 oziroma v začetku leta 1963,¹⁵² zapor na Miklošiče-

¹⁴⁶ SI AS 1267, t. e. MNZ/11, a. e. 547, Preselitev KPD Ljubljana na Ig, 14. 8. 1953.

¹⁴⁷ SI AS 1267, t. e. MNZ/10, a. e. 532, Dopis št. III-143/1 Upravi za splošne zadeve – III. oddelek, 21. 1. 1954; SI AS 1267, t. e. MNZ/9, a. e. 488, Osnutek generalnega plana organizacije kazenskih poboljševalnih institucij v Socialistični republiki Sloveniji, str. 8; SI AS 1267, t. e. MNZ/14, a. e. 626, Letno poročilo za leto 1954, str. 1.

¹⁴⁸ SI AS 1267, t. e. MNZ/52, a. e. 1022, Zapisnik za gradnjo postaje LM in prometa, 8. 2. 1957.

¹⁴⁹ Prav tam.

¹⁵⁰ SI AS 1267, t. e. MNZ/52, a. e. 1019, Velike opravke i izgradnja novih KPU, 30. 4. 1957.

¹⁵¹ SI AS 1267, t. e. MNZ/52, a. e. 1026, Oddelek za izvrševanje kazni, 18. 2. 1960, str. 2–3.

¹⁵² SI AS 1267, t. e. MNZ/9, a. e. 488, Osnutek generalnega plana organizacije kazenskih poboljševalnih institucij v Socialistični republiki Sloveniji, str. 8; Zavod za prestajanje kazni zavora Ljubljana (<https://www.gov.si/drzavni-organi/organi-v-sestavu/uprava-za-izvrsevanje-kazenskih-sankcij/o-upravi/zavod-za-prestajanje-kazni-zapo->

Pogled s Cigaletove ulice na delno porušeno poslopje zapora, v ozadju že stojijo nove stanovanjske in poslovne stolpnice (foto: Viljem Zupanc, hrani: SI ZAL LJU 342).

vi pa so porušili. Zlasti v literaturi se kot letnica rušenja pogosto pojavlja leto 1952, kar s časovnega vidika ni mogoče, saj so stavbo na Miklošičevi še vedno uporabljali kot preiskovalni zapor, kazensko poboljševalni dom ter zapor za prestajanje kazni zapora oziroma strogega zapora,¹⁵³ nato pa so v del izpraznjene stavbe namestili okrajni zapor. Glede na pregledane in predstavljene vi-re je bolj verjetno, da so stavbo porušili v začetku šestdesetih let.¹⁵⁴

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

SI AS – Arhiv Republike Slovenije

AS 1267, Republiški upravni organi in zavodi za izvrševanje kazenskih sankcij v Sloveniji, 1945–1984.

AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, 1918–2004.

SI ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana

LJU 31, Okrajni ljudski odbor Ljubljana okolica, 1945–1958.

LJU 342, Zbirka fotografij, 1856–2014.

ra-ljubljana/, 23. 1. 2023); Na Povšetovi »začasno« že od leta 1962 (<https://siol.net/novice/slovenija/na-povsetovi-zacasno-ze-od-leta-1962-210321>, 23. 1. 2023). Portal GOV. SI, Zavod za prestajanje kazni zapora Ljubljana; Siol.net, Na Povšetovi »začasno« že od leta 1962.

¹⁵³ SI AS 1267, t. e. MNZ/II, a. e. 547, Predlog za premestitev KPD iz Miklošičeve ceste v zgradbo št. 52 na Poljanskem nasipu, str. 1.

¹⁵⁴ Ta podatek se omenja tudi v opombah k slikovnemu gradivu v spominih Angele Vode. Prav tako je na fotografiji s konca petdesetih let še vidna zidana ograja na severni strani, ki je mejila na Pražakovo (gl. Vode, *Skriti spomin*, str. 179–180; SI ZAL LJU 342, A6-002-307).

TISKANI VIRI

Zgodovina organov za notranje zadeve v SR Sloveniji, 1945–1952. Ljubljana: Državni sekretariat za notranje zadeve LRS, 1971, 1972.

LITERATURA

Anžič, Sonja: Postlana je postelja kranjskim lenuhom in potepuhom!, Prislina delavnica v Ljubljani. *Kronika* 50, 2002, št. 3, str. 313–326.

Čoh Kladnik, Mateja: *Koširjevi in Matjaževa vojska v Sevnici*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2022.

Čoh Kladnik, Mateja: »Narod sodi«. *Sodišče slovenske narodne časti*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2020.

Dornik Šubelj, Ljuba: Nastanek in razvoj organov za notranje zadeve republike Slovenije v obdobju 1945 do 1963. *Arhivi* 16, 1993, št. 1–2, str. 78–81.

Dornik Šubelj, Ljuba: *Ozna in prevzem oblasti 1944–46*. Ljubljana: Modrijan, 2013.

Drobnič, Miha: Delovanje taborišča Šentvid. *Dileme, razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 2, 2018, št. 2, str. 87–116.

Guštin, Damijan: Sodni zapor v Ljubljani med drugo svetovno vojno. *Prispevki za novejšo zgodovino* 39, 1999, št. 2, str. 123–141.

Guštin, Damijan: *Za zapahi. Prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih zaporih 1941–1945*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.

Jankovič Deržič, Andreja: Grad Rajhenburg kot zapor po 2. svetovni vojni: ženski politični zapor (1948–1956) in moški kazensko poboljševalni dom (1956–1959). *Kronika* 61, 2013, št. 3 (Iz zgodovine gradu Rajhenburg), str. 575–584.

- Koncilija, Žiga: *Politično sodstvo, Sodni procesi na Slovenskem v dveh Jugoslavijah*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015.
- Kragelj, Jožko: *Moje celice*. Ljubljana: Družina, 1997.
- Marc, Ljubo: *Črepinje. Spominjanja primorskega duhovnika, 1940–1958*. Celje, Gorica: Mohorjeva družba, Zadruga Goriška Mohorjeva, 1994.
- Mikola, Milko: *Delo kot kazen, Izrekanje in izvrševanje kazni prisilnega, poboljševalnega in družbeno koristnega dela v Sloveniji v obdobju 1945–1951*. Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2002.
- Mikola, Milko: *Kazenske ustanove in zaporniki v Sloveniji 1945–1951*. Ljubljana, Nova obzorja, 2016.
- Mikola, Milko: *Rdeče nasilje. Represija v Sloveniji po letu 1945*. Celje: Mohorjeva družba, 2012.
- Oven, Marjeta in Vavtar, Maja: *Vrhovno sodišče na Slovenskem skozi čas*. Ljubljana: Vrhovno sodišče Republike Slovenije, 2016.
- Piškuric, Jelka in Strajnar, Neža: *Skozi čas preizkušeni. Politična zapornica Jelka Mrak Dolinar*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2017.
- Piškuric, Jelka: *Začetki zapora na ižanskem gradu (1946–1956)*. *Kronika* 68, 2020, št. 2, str. 257–272.
- Sirc, Ljubo: *Med Hitlerjem in Titom*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992.
- Stanonik, Marija: *Bela Ljubljana, Zgodbe iz slovenske prestolnice*. Ljubljana: Kmečki glas, 2001.
- Šorn, Mojca: *Življenje Ljubljančanov med drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2007.
- Vode, Angela: *Skriti spomin*. Ljubljana: Nova revija, 2004.
- Vodušek Starič, Jera: *Prevzem oblasti 1944–1946*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.

SPLETNE STRANI

- Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si*, Miklošičev park (1880–1918)
<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:IMG-9QOEJoDS>
- Kamra*, Eksplozija na ljubljanskem kolodvoru 8. junija 1945:
<https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/eksplozija-na-ljubljanskem-kolodvoru-8-junija-1945/> (10. 2. 2023).
- Mestna občina Ljubljana*, Osnutek odloka o razglasitvi sodne palače na Tavčarjevi 9 v Ljubljani za kulturni spomenik lokalnega pomena:
<https://www.ljubljana.si/assets/Seje/15392/16.-toka--sodna-palaa.pdf> (25. 1. 2023).

Portal GOV.SI, Zavod za prestajanje kazni zapora Ljubljana:
<https://www.gov.si/drzavni-organi/organi-v-sestavu-uprava-za-izvrsevanje-kazenskih-sankcij/o-upravi-zavod-za-prestajanje-kazni-zapora-ljubljana/> (23. 1. 2023).

Siol.net, Na Povšetovi »začasno« že od leta 1962:
<https://siol.net/novice/slovenija/na-povsetovi-zacasno-ze-od leta-1962-210321> (23. 1. 2023).

SUMMARY

Correctional Facility Ljubljana, 1946–1954

The paper presents the organization and role of the Correctional Facility Ljubljana between 1946 and 1954, the convicts' living conditions, and various measures for their re-education. Although the institution was primarily intended for serving sentences of deprivation of liberty with forced labour, it also operated as a remand prison. It was housed in the former judicial prison building on Miklošičeva Street.

The number of convicts soon started to grow. With the increasing shortage of space, the institution's management strove to house part of the convicts elsewhere, especially on external work sites. In the post-war period, manual labour was seen as one of the primary means of their re-education, whereby convicts were exploited as cheap labour in post-war economic recovery projects. Manual labour was intertwined with other kinds of re-education work, from lectures to culture and sports, both intended to instil in convicts the "correct" attitude towards work and the new social order. The Correctional Facility Ljubljana organized manual labour for convicts from the very beginning, whereas re-educational work was, due to the lack of personnel, more intensively planned no earlier than the end of 1940s. Convicts worked in the institution's crafts workshops, agricultural estate, and various external sites in Ljubljana, elsewhere in Slovenia or even in other Yugoslav republics. As the number of convicts grew so did their employment outside the institution.

Living conditions were extremely poor since the establishment of the penal institution. Overcrowding, compounded by poor hygienic conditions, poor and insufficient food as well as the shortage of beds, bedding, and clothing continued for years. The situation was further aggravated by the poor treatment that convicts, especially political ones, received from the administration and the guards. Penal institutions were an important part of the post-war repression apparatus, through which the authorities could deal with actual and supposed political opponents. Convicts were often subjected to physical and psychological violence, denial of medical care, lack of physical exercise,

increased work commitments, and denial of rights such as receiving mail and parcels. Such conditions continued until the first half of the 1950s, when the worst of the political repression gradually started to subside.

The Correctional Facility Ljubljana was abolished in 1954, and the convicts were transferred to other penal institutions.